

EMPATIJA PRI OTROCIH

Raziskovalna naloga

KAZALO VSEBINE

POVZETEK	1
ABSTRACT	1
1 UVOD	2
1.1 OPREDELITEV RAZISKOVALNEGA PODROČJA	2
1.2 NAMEN IN CILJI RAZISKOVALNE NALOGE	2
1.3 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA IN OMEJITVE PRI OBRAVNAVANEM PROBLEMU ..	2
1.4 RAZISKOVALNA METODA	2
1.5 IZVIRNI PRISPEVEK K PRAKSI	3
2 ČUSTVA, EMPATIJA IN SOCIALIZACIJA V ZGODNJEM OTROŠTVU	3
2.1 VPLIV TEMPERAMENTA NA ČUSTVENO-SOCIALNO ODZIVANJE OTROKA V ZGODNJEM OTROŠTVU	8
2.2 VPLIV SPOLA NA ČUSTVENO-SOCIALNO ODZIVANJE V ZGODNJEM OTROŠTVU....	9
2.3 VPLIV OKOLJA NA ČUSTVENO-SOCIALNO ODZIVANJE OTROKA V ZGODNJEM OTROŠTVU	11
2.4 POMEN IGRE ZA ČUSTVENO-SOCIALNI RAZVOJ OTROKA V ZGODNJEM OTROŠTVU	16
2.5 POMEN BRANJA PRAVLJIC ZA ČUSTVENO-SOCIALNI RAZVOJ OTROKA ZGODNJEM OTROŠTVU	19
2.6 POMEN LIKOVNE UMETNOSTI ZA ČUSTVENO-SOCIALNI RAZVOJ OTROKA V ZGODNJEM OTROŠTVU.....	20
2.7 POMEN GLASBENO-PLESNIH DEJAVNOSTI ZA ČUSTVENO-SOCIALNI RAZVOJ OTROKA V ZGODNJEM OTROŠTVU	22
2.8 TEHNIKE SPROŠČANJA, KI BLAGODEJNO VPLIVAJO NA ČUSTVENO-SOCIALNI RAZVOJ OTROKA V ZGODNJEM OTROŠTVU.....	25
3 PRAKTIČNI DEL	26
3.1 PROBLEM, NAMEN IN CILJI	26
3.2 RAZISKOVALNI VZOREC	27
3.3 RAZISKOVALNA VPRAŠANJA	27
4 IZVAJANJE DEJAVNOSTI PRI OTROCIH, STARIH 4–5 LET	27
4.1 TOMO KOČAR: STORŽEK V TEŽAVAH – SPODBUJANJE IZRAŽANJA ČUSTEV, EMPATIJE IN KOMUNIKACIJSKIH VEŠČIN PREKO ZGODBE	27
4.2 KDO MI BO POMAGAL SEŠITI SRAJČICO – VZPODBUJANJE INDIVIDUALNOSTI, SPREJEMANJE RAZLIČNOSTI IN MEDSEBOJNO SODELOVANJE PREKO GIBALNE ZGODBE	30
4.3 MIRA VOGLAR: ŽIVALSKI KARNEVAL – GLASBA ZA RAZLIČNA ČUSTVENA RAZPOLOŽENJA, SPODBUJANJE IZRAŽANJA EMPATIJE DO RAZLIČNOSTI IN KREPITEV MEDSEBOJNIH ODNOSOV	32
4.4 ČAROBNE KARTE PLEŠEJO – SPODBUJANJE SAMOZAVEDANJA, EMPATIJE IN SOCIALNE PRIPADNOSTI V SKUPINI S POMOČJO KARTIC PLEŠEM IN MRI	34
4.5 PLEŠEMO PO AFRIŠKO – SPREJEMANJE DRUGAČNOSTI.....	35

4.6	ČUSTVA, EMPATIJA IN SOCIALNA PRIPADNOST SKOZI LIKOVNO UMETNOST – SLIKA RAZLIČNI SMO, SKUPAJ SE IGRAMO IN RADI SE IMAMO	37
4.7	MANDALA KOT LIKOVNA VZPODBUDA ZA IZRAŽANJE OBČUTIJ, EMPATIJE IN VZPODBUJANJE SOCIALIZACIJE.....	38
5	IZVAJANJE DEJAVNOSTI PRI OTROCIH STARIH 2–3 LET	40
5.1	PIŠČANČEK PIK – ZGODBA O ČUSTVIH.....	40
5.2	GIBALNA IGRA ZAKAJ PA JOČE – IZRAŽANJE ČUSTVA ŽALOSTI	42
5.3	RAJALNA IGRA BIBA BUBA BAJA – HUDOMUŠNO IZRAŽANJE ČUSTVA STRAHU .	45
5.4	BIBA TORTO MEŠA – IZRAŽANJE ČUSTVA VESELJE.....	47
5.5	TO SEM JAZ – IGRA ZA SPODBUJANJE OTROKOVEGA SAMOZAVEDANJA, POZITIVNE SAMOPODOBE	48
5.6	PIKA, PIKA PIKICA – PREPOZNAVANJE SEBE PREKO LIKOVNEGA IZRAŽANJA.....	49
5.7	MIHA PAVLIHA, BELA LILIJA, RDEČI TULIPAN – GIBALNA IN RAJALNA IGRA ZA BOLJŠE SOCIALNE ODNOSI IN RAZVIJANJE EMPATIJE.....	51
6	RAZPRAVA.....	53
7	ZAKLJUČEK	59
8	VIRI IN LITERATURA	60

POVZETEK

Namen naše raziskovalne naloge je proučiti čustva, empatijo in socializacijo otrok v zgodnjem otroštvu. V sled tega smo v raziskavo vključili skupino otrok iz prvega starostnega obdobja in skupino otrok iz drugega starostnega obdobja. Raziskava je potekala v dveh šolskih letih in je zajemala različne dejavnosti, ki so bile prilagojene starosti otrok od 2–3 leta in starosti otrok od 4–5 let. V uvodnem delu smo podali mnenja nekaterih avtorjev glede čustev, empatije in socializacije otrok v zgodnjem otroštvu. Teoretični del zajema podrobnejši opis razvoja čustev, empatije in socializacije pri otroku v zgodnjem otroštvu in podaja vplive različnih dejavnikov, ki vplivajo na to, kaj bo otrok postal, ko odraste. V praktičnem delu smo izvedli dejavnosti z otroki, s katerimi smo ugotavljali raven izražanja čustev, empatije in socialne pripadnosti s pomočjo različnih zgodb, gibalnih iger, glasbe in likovnega ustvarjanja. Zastavili smo si tudi raziskovalna vprašanja, ki so povezana s čustvi, empatijo ter socializacijo otrok v zgodnjem otroštvu in se navezujejo na 2–3 leta stare otroke iz prvega starostnega obdobja in 4–5 let stare otroke iz drugega starostnega obdobja. V zaključnem delu smo obširneje odgovorili na raziskovalna vprašanja, katere odgovore smo pridobili na podlagi izvajanja praktičnih dejavnosti v obeh zgoraj omenjenih skupinah.

Ključne besede: čustva, empatija, socializacija

ABSTRACT

The purpose of our research paper is to study the emotions, empathy and socialization of children in early childhood. As a result we included in the research a group of children from the first age period and a group of children from the second age period. The research took place over two school years and included various activities that were adapted to the ages of children from 2-3 years and children from 4-5 years of age. In the introductory part we gave the opinions of some authors regarding the emotions, empathy and socialization of children in early childhood. The theoretical part includes a more detailed description of the development of emotions, empathy and socialization in a child in early childhood and gives the influence of various factors that influence what the child will become when he grows up. In the practical part we carried out activities with children, with which we determined the level of expression of emotions, empathy and social affiliation with the help of various stories, movement games, music and artistic creation. We also asked ourselves research questions related to emotions, empathy and socialization of children in early childhood. We also asked ourselves research questions related to emotions, empathy and socialization of children in early childhood and related to 2-3 year old children from the first age period and 4-5 year old children from the second age period. In the final part we answered the research questions in more detail, the answers to which we obtained based on the implementation of practical activities in the two groups mentioned above.

Keywords: emotions, empathy, socialization

1 UVOD

1.1 Opredelitev raziskovalnega področja

Čustva so duševni procesi, ki se odražajo v odnosu do samega sebe in do zunanjega okolja. Naše razpoloženje se kaže v dolgotrajnih ali kratkotrajnih čustvenih stanjih. Ob rojstvu imamo v sebi kapaciteto za empatijo. Kako se bo ta razvijala, je odvisno od okolja, v katerem odraščamo. Vsi smo kot otroci najprej v egocentrični fazi, kasneje pa si želimo družbe in prijateljskih odnosov. Vsa ta razmišljanja so vodilo za raziskovalno nalogo, v kateri raziskujemo čustva, empatijo in socialno pripadnost otrok v zgodnjem otroštvu. Dejstvo je, da je v vrtcih vedno več otrok, ki potrebujejo DSP. Strokovnjaki menijo, da je iskanje vzrokov za težave otrok dolgotrajno in zahtevno. Velikokrat pa postavljajo v ospredje čustva in socializacijo. V različni literaturi dajejo avtorji o razvoju čustev, empatije ter socialne vključenosti pri otroku predvsem splošne smernice. Vemo pa, da na razvoj osebnosti otroka in njegovo vedenje vplivajo še različni drugi dejavniki, kot so njegov temperament, okolje, v katerem otrok odrašča, njegovo zdravje, veščine, izkušnje ... Največ različnih mnenj smo zasledili prav o razvoju empatije. Avtorji, ki proučujejo empatijo, podajajo predvsem različna mnenja o tem, kdaj se ta prične pojavljati pri otroku. Npr. Miller, Kessel in Flavell (1970), Flavell (1977), Mossler, Marvin in Greeberg (1976), Thompson (1998); v Marjanovič Umek, Zupančič, Fekonja, Kavčič in Svetina (2004) so različno opredelili starost otrok, pri kateri se pojavijo prve zasnove empatije. Opazili smo, da so odstopanja v mnenjih glede empatije predvsem zato, ker so si izvajalci zadali naloge, ki so bile podane na različni težavnostni stopnji. V sled tega smo se odločili, da sami raziščemo empatijo pri predšolskih otrocih in povzamemo svoje lastne ugotovitve. Pri tem nam bodo v pomoč bogate izkušnje, ki smo jih pridobili z delom v vrtcu. Z dobrim poznavanjem razvojnih mejnikov pri otrocih bomo izvajali ustrezne usmerjene dejavnosti, ki so primerne njihovi starosti in razvojni stopnji.

1.2 Namen in cilji raziskovalne naloge

Namen raziskovalne naloge je ugotoviti raven empatije pri otrocih v predšolskem obdobju. Naš cilj je prepoznavanje empatije pri 4–5 let starih otrocih in pri otrocih, starih 2–3 leta. Ker empatijo obravnavamo z dveh področij, s psihološkega in s socialnega vidika, smo se odločili, da v raziskovalni nalogi proučimo še čustva in socializacijo otrok v zgodnjem otroštvu.

1.3 Raziskovalna vprašanja in omejitve pri obravnavanem problemu

Raziskovalna vprašanja, ki smo si jih zastavili, so povezana s čustvi, empatijo in socializacijo otrok, starih od 2–3 leta in 4–5 let. Omejitev pri obravnavanem problemu je, da v raziskavo ni vključena skupina otrok v starostnem razponu od 3–4 leta. Tako bi povečali vzorec otrok in imeli bolj natančen pregled po posameznih starostnih skupinah o razvoju empatije, čustev in socializacije otrok v zgodnjem otroštvu.

1.4 Raziskovalna metoda

V raziskovalni nalogi smo uporabili deskriptivno metodo dela.

1.5 Izvirni prispevek k praksi

V empiričnem delu smo kot strokovni delavci z večletnimi izkušnjami predstavili primere dobre prakse, ki smo jih izvajali za boljše čustveno in socialno prepoznavanje otrok v skupini. Znanja iz teorije smo vpeljali v različne dejavnosti in jih deloma tudi podkrepili. Strokovni delavci v vrtcih se moramo namreč zavedati, da je vsak otrok individuum zase in da pri njegovem razvoju ni univerzalnega recepta, ki bi bil pisan na kožo vsem. Zavedati se moramo, da bodo otroci uspešni, če bodo čustveno srečni. Takrat bodo znali deliti svojo srečo tudi z drugimi. Njihov krog prijateljev se bo večal in njihovo znanje se bo bogatilo.

2 ČUSTVA, EMPATIJA IN SOCIALIZACIJA V ZGODNJEM OTROŠTVU

Čustva so skupki različnih telesnih senzacij, ki jih pogojujejo določene okoliščine. Čustva so temeljna sestavina posameznikovega temperamenta, ki je podlaga za razvoj njegove osebnosti. Čustvenega odzivanja se lahko tekom življenja učimo še z modelnim učenjem, s katerim vplivamo na oblikovanje našega značaja. Ločimo štiri osnovna čustva, kot so jeza, strah, žalost in veselje. Vsa druga čustva so mešanica naštetih kakor mavrica, ki nastale iz rdeče, rumene, zelene in modre barve (Biddulph, 2003, str. 53). Spekter različnih čustev nam omogoča, da življenje živimo bolj barvito in da nas čustva ne določajo kot slabe ali dobre. Odrasel človek se mora kot model otroku otresti predsodkov glede tega, katero čustvo je sprejemljivo in katero ne. Naravno in sprejemljivo je, da ljudje izražamo vsa čustva (Jeram, 2021, str. 33).

Čustva so povezana s telesom, okoljem, mislimi in spomini. Sporočajo nam o našem fizičnem in mentalnem počutju. Otrok ne sme dobiti občutka, da je dober, ko izraža veselje, in slab, ko izraža jezo. Otroka tudi ne moremo zaščititi pred žalostjo in strahom, saj so tudi ta čustva prisotna v njegovem življenju. Vsako čustvo ima svoj namen, moramo ga sprejeti in se ga naučiti pravilno izražati (Akin, 2000; Jeram, 2021 str. 64). S svetom smo čustveno povezani. Čustva nam povedo, kaj si želimo, kaj občudujemo ali kaj ne maramo in sovražimo. Vsa ta čustvena nasprotja so povezana z različnimi razpoloženji in emocionalnimi stanji. Zavrnitve porušijo naše čustveno ravnovesje, sprejemanje in ljubezen pa utirata pot k rasti dobre volje, pozitivnega čutenja in mišljenja. Oba pola našega čutenja vplivata na našo dobrobit (Thomson, Kahn, Masheder, Oldfield, Glockler in Meighan, 1995, str. 50). Odrasli in otroci bi se morali naučili prepoznavati svoja čustva, jih poskušali razumeti in sprejeti, pri tem pa tudi izbrati ustrezno vedenje za njihovo izražanje v različnih situacijah z drugimi. V odrasli dobi se velikokrat ne zavedamo naše neverbalne komunikacije, ker dajemo prevelik pomen besedam (Claudia Cross-Muller, 2003; Jeram, 2021, str. 64).

Otroci so veliko bolj dovtetni na telesno govorico kot odrasli. Pri njih lahko vzpostavimo boljši stik, če z njimi še telesno komuniciramo (Kahn, 1995; Thomson et al., 1995, str. 94). Naša čustva, ki jih besedno in telesno izražamo, so tesno povezana in prepletena z empatijo. Empatija je sposobnost zaznavanja ter razumevanja drugih ljudi, prepoznavanja njihovih misli

in čutenja. Povezana je s sočutjem, ki ga imamo do drugih ljudi, rastlin, živali in lastnine. Zraven čustvene ima empatija še kognitivno, vedenjsko in moralno komponento (Sears, 2004, str. 220).

Empatija se najprej pojavi v preprostih oblikah, te postajajo s časom vse bolj kompleksne, pridružijo se jim še različne spoznavne oblike. Z empatijo je povezana sposobnost prepoznavanja čustev pri drugih, ki se pokaže že zelo zgodaj, vendar to še ni prava empatija. Za empatijo je potreben dobro diferenciran jaz, ko se znamo postaviti v položaj drugega, istočasno občutimo enakost z nekom in hkrati drugačnost od njega. Notranje razumemo psihično stanje drug drugega. Empatija se razvija tako, da je najprej v ospredju doživljajska izkušnja, potem pa ta preide še na področje razumevanja oziroma spoznavnosti (DeYoung, 2003, str. 55).

Empatija ima vlogo samospoznavanja, saj se preko nje zavemo vrednot, ki so nam skupne z drugimi, pridemo pa tudi do spoznanja, česa nam primanjkuje in v čem se še moramo izpopolnjevati. Odnosi z različnimi ljudmi postanejo tako podlaga za razumevanje svoje lastne vrednosti (Stein, 1989, str. 116).

Čustvena inteligenca je sposobnost, da prepoznamo, razumemo in upravljamo čustva, tako svoja kot tudi čustva drugih ljudi. Podlaga čustvene inteligentnosti je najbolj pomembna prav v prvih letih otrokovega življenja. Kaže se v empatični odzivnosti staršev na otrokove potrebe (Kompan Erzar, 2006, str. 74).

Čustva, empatijo in vedenje posameznika Kompore (2001) vključuje v bivalno okolje. Socializacijo opredeljuje kot vseživljenjski proces, v katerem se posamezniki z vrednotami, stališči in vedenjskimi vzorci prilagajajo družbi, v kateri živijo. V proces socializacije je v predšolskem obdobju otroka vključenih veliko ljudi, vendar je družina tista, pri kateri se socializacija otroka najprej začne. Otrok začne pri njemu ljubih ljudeh prevzemati določene vedenjske vzorce in karakteristike, zato je pomembno, da v družini prevladujejo dobri in spodbudni odnosi (Kompore, Stražišar, Vec, Dogša in Jauševac, 2001, str. 216–217).

Obstajajo razvojna obdobja, v katerem se otrok nauči določene vrste znanja oziroma spretnosti in veščin. Tega se nauči iz izkušenj in s primernimi učnimi metodami. Kljub predvidljivosti človeškega razvoja pa vsak posameznik že od rojstva kaže enkratne specifične posebnosti, prav zaradi katerih je drugačen od drugih. Učenje se vedno odvija v okviru zmožnosti in priložnosti vsakega posameznika. Kaže se kot socialna izkušnja med otroki in odraslimi (Hohmann in Weikart, 2005, str. 15). Za otroka so v prvem letu življenja po Meltzoff in Kuhl (1994) najpomembnejše biološke potrebe in čutna izkustva. Otrok se uči na principu poskusov in napak z lastnim telesom, s predmeti in v stikih z drugimi. Čutni vtisi so pri dojenčku obarvani s čustvi ugodja in neugodja. Otrok se uči odnosov med vzrokom in posledico. V tem času se vzpostavi trdna vez med njim in tistim, ki za njega skrbi. Otrok pridobiva občutek zaupanja ali

nezaupanja do sebe in drugih. Zrcali različna čustvena stanja ljudi, jih posnema in se z njimi identificira. Ne izraža jih le z obrazno mimiko, temveč tudi z držo, z gibanjem telesa in s tonom svojega glasu. Čustvena reakcija v prvih mesecih življenja ni prostovoljna. Pojavlja se empatična faza, kjer je otrok osredotočen na lastno osebo. V tem času ni zmožen ločiti posameznika od sebe, zato ima občutek, da se je nekaj zgodilo njemu, čeprav se je zgodilo drugemu. Otrok npr. joka v prisotnosti drugega jokajočega dojenčka. Poskuša umiriti otroka, ki je zraven njega, predvsem zato, da se konča njegova lastna stiska, ki jo povzroči jok drugega. Pri stresnem stanju drugega, ki je v njegovi bližini, prej išče tolažbo zase kot pa za osebo, ki se nahaja v takšnem stanju (Zupančič; Marjanovič Umek, Zupančič, Fekonja, Kavčič in Svetina, 2004, str. 255).

Primer je devetmesečna deklica. Ko je njen prijatelj padel in se poškodoval, je pričela jokati. K mami je šla iskati tolažbo. Deklica je doživela to tako, kot da se je udarila sama, in ne njen prijatelj (Hohmann in Weikart, 2005, str. 46). Od prvega pa do drugega leta otrok razvija govor in se vse bolj gibalno ter čustveno odziva. Sposobnost gibanja otroku omogoča uravnavanje čustev, saj se lahko približuje ali oddaljuje od ljudi, predmetov in različnih situacij. Otrok se vedno bolj zaveda, da je tisto, kar drugi čutijo, ločeno od tega, kar čuti sam. Opazimo prve medvrstniške interakcije, ko otrok opazuje drugega otroka, ga oponaša, ponuja mu svoje igrače in jih od njega tudi sprejema (Tacol in Supšakova, 2019, str. 20).

Med prvim in drugim letom življenja se prične pojavljati egocentrična empatija. V tej razvojni fazi otrok že ve, da je v stiski nekdo drug in ne on sam. Ne more pa še razlikovati svojih notranjih stanj, želja in misli od drugih. Otrok presoja vse iz lastne perspektive. Istočasno se še ni sposoben vživeti v drugega ali opisati situacijo z vidika druge osebe. Sovrstnika, ki joče med igro, želi potolažiti tako, da mu ponudi igračo, ki jo tudi sam uporablja za pomirjanje (Retušnik Bazovičar in Krajnc, 2010, str. 120).

V drugem letu starosti malček že pogosteje omenja svoja čustva in jih poskuša nadzirati. Takrat se pojavijo čustva samozavedanja, ko malček sebe jasneje loči od okolja in se že zaveda socialnih standardov v svojem okolju. Neugodna čustva, kot so sram, zadrega, krivda, izraža s povešanjem glave, z umaknjem povešenim pogledom, jokom, skrivanjem obraza ali pa s skrivanjem pred ljudmi. Ponos izraža z veseljem, z dvigom glave in rok ter s smehom. Čutni vnos dveletni otrok še vedno bolj uveljavlja z vedenjsko strategijo kot z govorom (Zupančič; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 237).

Dvoletnik po Zahn -Waxler in Radke-Yarrow (1990) že razlikuje svojo bolečino od tuje bolečine in poskuša pomagati drugemu otroku tako, da se mu približa, ga poboža, besedno sposobnejši pa ga celo nagovori. Otrok že začne počasi usvajati besede, s katerimi se poimenujejo čustva, vendar še njegov govor ni toliko razvit, da bi z njim svoja čustva tudi uravnaval. Otrok vedno bolj spoznava, da imajo lahko ljudje drugačne misli od njega (Zupančič; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 274).

V eni izmed raziskav je petnajstmesečni deček opazil svojega prijatelja, da joka. Šel je po svojega medvedka in mu ga dal. Ker to ni potolažilo prijatelja, je šel po prijateljevo odejico in ga tako potolažil (Coleman, 1989; Hohman in Wekart, 2005, str. 46). Mnogi strokovnjaki so mnenja, da nastopijo prve enostavne čustvene in spoznavne komponente, ki so potrebne za nadaljnji razvoj empatije že okoli drugega leta življenja, seveda v primeru, če je odzivnost staršev dovolj velika, da se empatija pri otroku lahko razvija (Thompson, 1998, str. 147).

V raziskovalni študiji so Miller, Kessel in Flavell (1970) naredili poskus z dvoletniki in igračo avtomobil, na kateri je bila na eni strani narisana muca, na drugi strani pa kuža. Postavili so jim vprašanje: «Kaj vidiš ti in kaj vidim jaz?» Otroci so pravilno odgovorili in se znali postaviti v perspektivo drugega ter s tem presegli egocentrično oceno, kjer otrok ni zmožen razlikovati svoje perspektive od perspektive drugega (Marjanovič Umek; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 293). Pri treh letih otrok že pridobi sposobnost prepoznavanja osnovnih čustvenih stanj ljudi, jih zaznava in skladno z njimi uglašuje svoje vedenje in odzivanje. Intenzivno se uči tako z opazovanjem kot s spraševanjem, zato mu moramo nove spretnosti pokazati in razložiti. Igre z lutkami, simbolne igre in igre vlog spodbujajo domišljijo in pomagajo pri razumevanju lastnih čustev pa tudi pri razumevanju čustev drugih. Pri treh letih se lahko otrok že vživi v vlogo drugega in ga posnema (Biddulph, 2003, str. 104).

Triletnik z govorom že prispeva k uravnavanju čustev, saj je takrat njegov govorni aparat toliko razvit, da lahko uporablja besedne strategije za uravnavanje čustev kot so npr. otrok sam sebe prepričuje, da bo mama prišla. Izraža jezo, strah in veselje s telesom pa tudi z besedami (joče, skače in se smeji od veselja, vpije in krili, z rokami in nogami, ko je jezen ...).

Govori že stavke z najmanj tremi besedami (Thomson in Goodvin, 2007; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 87). Pri treh letih otrok že povezuje predstave z besedami. Rad opisuje predmete in dejavnosti ljudi. Njegova čustva postanejo izrazitejša. Postane dovzeten za ljudi, predmete in živali okoli sebe. Otrok vse bolj dojema, da se njegova čustva razlikujejo od čustev drugih. Otrokovo mišljenje izhaja iz njegovih želja in še ne temelji na realnih-logičnih zakonitostih (Piaget, 1968; Tacol in Supšakova, 2019, str. 24). Otrok pri treh letih vključuje samo tiste sestavine realnosti, ki mu jih njegove mentalne strukture asimilirajo. Presežejo že stopnjo egocentričnosti, rabijo govor v komunikaciji, zmožni so prevzemati perspektivo drugega in imajo že razvito empatijo (Flavell, 1977; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 366). Po Borke (1971) se triletni otroci že zavedajo čustvenih stanj drugih ljudi in se lahko postavijo v njihovo vlogo. Uporabljal je slike otrok v različnih situacijah in obraze s različnimi počutji. Rezultati so bili deležni kritike, da v sami raziskavi ni mogoče razlikovati med otrokovim osebnim odgovorom na situacijo v zgodbi in odgovorom, ki je rezultat zavzemanja perspektive otroka v zgodbi. Npr. primer njegove raziskave je slika otroka, ki praznuje rojstni dan in zraven pripadajoč vesel obraz. Otrok bi lahko v navedeni situaciji prepoznal lastno videnje na situacijo

in podal svoj egocentrični odgovor (Marjanovič Umek; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 293).

Piagetova kritika Hughes in M. Donaldson (1979) sta naredila preizkus pri otrocih z zgodbo Skrivanje otroka, ki ga je iskal policist. Ugotovila sta, da že tri in pol leta stari otroci zmorejo zavzeti perspektivo drugega in presežejo egocentrično mišljenje. Raziskavo sta izvajala z večkratnimi preizkusi, ki so vključevali vedno bolj zahtevno postavitev sten in figur (Marjanovič Umek; Marjanovič Umek in Zupančič et al., str. 292).

Štiriletnik otrok je po Nunner-Winkler in Sodian (1988) že zmožen ločevati med čustvi, vezanimi na dejanske situacije, in čustvi, vezanimi na željena stanja. Med četrtem in petim letom otrok že začne razumeti osnovna čustva, kot so veselje, jeza, strah in žalost z vidika njegovih prepričanj, želja in stanj (Kavčič in Fekonja; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 340). Raziskovalci Mossler, Marvin in Greeberg (1976) so podali ugotovitev, da otroci, stari štiri in pet let, že lahko razmišljajo v smeri zavzemanja perspektive drugega. V raziskovalnem poskusu je bil na posnetku prikazan otrok (deček ali deklica, glede na spol udeleženca), ki je sedel za mizo. Ta vpraša mamo, če lahko dobi piškot. Mama otroku odgovori, da lahko. Zgodbo so otrokom najprej prikazali brez prisotnosti njihove mame, kasneje pa ob njeni prisotnosti, samo da je bil izključen zvok na posnetku. Otroku so postavili vprašanje o tem, ali mama ve, kaj otrok želi. Večina dveletnih otrok ni razumelo vprašanja in ni podalo odgovora. Nekaj triletnikov, več kot polovica štiriletnikov, večina petletnikov in vsi šestletni otroci pa so odgovarjali neegocentrično (Marjanovič Umek; Marjanovič Umek in Zupančič, 2004, str. 294).

Otrok ima do petega leta omejeno sposobnost vživljanja v druge osebe. Kompleksna sposobnost obvladovanja čustev se začne razvijati šele od približno petega leta naprej, torej takrat, ko so otrokovi možgani pripravljene na pospešen razvoj kognitivnih sposobnosti. V petem in šestem letu starosti se pri otroku govor vse bolj izpopolni in je že podoben odraslemu. Otrok veliko raziskuje, pridobiva nova spoznanja, izkušnje, odkriva težave ter jih rešuje. Otrokov miselni razvoj se poveča in otrok postaja vse bolj odgovoren. V tem času je otrok zmožen izražati različna čustva, ki jih lahko izkazuje ali pa prekriva (ponos, sram, zavidanje ...). Veselje izraža v različnih dejavnostih, predvsem z vrstniki. Spremlja ga smeh in splošna sprostitvev telesa. Jezo izraža, ko mu preprečimo kakšno dejavnost ali če mu kaj ne uspe. Strahovi so vezani na hude sanje, domišljajska bitja, ločitev od staršev ... Starejši otrok že zna povedati, da so lahko občutki drugih ljudi drugačni od njegovih lastnih. Ima večjo sposobnost izražanja svojih občutij in empatije za občutja drugih. Otrok bo razmišljal in povezoval različne situacije, ki pripeljejo do različnih čustvenih stanj ljudi. Šestletnik pri doseganju nekega cilja že upošteva skladnost vedenja s socialnimi in moralnimi pravili. Glavni razvojni napredek se pokaže v nadzorovanju nad doživljanjem in izražanjem čustev, ki je vse bolj socialno sprejemljivo (Labinowicz, 1989; Tacol in Supšakova, 2019, str. 52).

Nekje med šestim in sedmim letom se pojavi pri otroku kognitivna komponenta, ki začne dopolnjevati emocionalno. V predšolskem obdobju se otroci vse bolj zavedajo, da imajo različni ljudje različne poglede, doživljanja in čustva v določenih situacijah. Ob vstopu v šolo so že zmožni dojeti neko čustveno situacijo iz perspektive drugega in lahko že ponujajo rešitve, kako bi pomagali nekemu v stiski. Empatična izkušnja postaja vse bolj kompleksna zaradi razvoja možganov, jezikovnih veščin ter se začne razlikovati na podlagi identitete drugih, npr. primer odločitev, da igračo damo otroku, ki je reven, ne pa tistemu, ki ima vsega dovolj (Sears, 2004, str. 146).

2.1 Vpliv temperamenta na čustveno-socialno odzivanje otroka v zgodnjem otroštvu

Na čustveno in socialno odzivanje otroka vpliva tudi njegov temperament. Ločimo štiri različne tipe temperamenta. Sangvinik je ekstravertiran in optimistične narave. Je živahen in se zna prilagoditi okolju. Njegov govor spremljajo geste in različni izrazi na obrazu. Hitro sklepa poznanstva, ki pa običajno ne prerastejo v večja prijateljstva. Ima menjavajoča se čustva in razpoloženja, včasih tudi težave s koncentracijo in površnostjo. Od vseh štirih temperamentov ima sangvinik največji spekter čustev. Flegmatik je introvertiran in je boljši poslušalec kot govorec. Po naravi je vase zaprt, umirjen, ne preveč čustven, a prijeten. Ima tih in monoton govor, brez znakov vznburjenja in čustvenih izrazov na obrazu. Od vseh temperamentov je najbolj potrpežljiv. Njegov prag strpnosti je velik, zato ga je težko razjeziti. Izogiba se konfliktom. Je dober opazovalec in posrednik v sporih. Pogosto skriva prave občutke. Kolerik je ekstravertiran in impulziven. Ima veliko čustveno moč, ki jo burno izraža. Po izbruhu se hitro pomiri in pozabi, da je koga prizadel. Ima težave s prilagajanjem in odzivanjem na okolje ter z izražanjem čustev. Je odločen, samozavesten, dominanten in se zlahka odloča zase in za druge. Običajno mu ni mar, kaj si drugi mislijo o njemu. Sočutje je nekaj, kar v njegovem življenju pogosto manjka. Odnose gradi počasi in ima običajno le nekaj prijateljev. Melanholik je introvertiran in občutljiv. Je najbolj ponotranjen in okolici težko razumljen. Pri komunikaciji z drugimi je vase zaprt, pogosto ga muči tesnoba. Melanholičen otrok ima malo energije in izraža malo čustev. Na druge se odziva previdno in posredno. Je precej zadržan. Zanj je značilna plahost in negotovost. Pogosto ga obdaja občutek krivde. Slabo razpoloženje, ki je precej spremenljivo, pogosto vpliva na njegovo počutje. Usmerjen je v podrobnosti, rad deluje po načrtu in spoštuje zasebnost. Je požrtvovalen, perfekcionista in dober organizator. Pred odločitvami si vzame čas, da razmisli o možnostih, čeprav tudi takrat ni prepričan, ali se je odločil prav. Skeptičen je, vendar je zelo kreativen in sposoben (Zupančič; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 238).

V Newyorški vzdolžni študiji temperamenta, ki sta jo raziskovala Thomas in S. Chess (1995) je bilo izvedeno spremljanje vedenja pri posameznikih v različnih starostnih obdobjih. Uvedla sta tri tipe temperamenta. Prvi tip temperamenta je lahko vzgojliv otrok (40 %), ki je dobre volje, vesel in optimističen. Ima manjšo intenzivnost čustev in se hitro prilagaja spremembam. Tak otrok ne zahteva pozornosti, je manj opažen in zato včasih tudi nima optimalnih možnosti za

razvoj. Drugi tip temperamenta je »težaven« otrok (10 %), ki je negativno razpoložen in razdražljiv. Burno in impulzivno reagira ter se počasi prilagaja. Takšnemu otroku moramo omogočiti dovolj gibanja ter igre, da lahko sprosti svojo energijo. Tretji tip temperamenta je počasen otrok (15 %), ki je negativno razpoložen in se počasi prilagaja spremembam. Pri njem je pomembna rutina pri vsakodnevnih dejavnostih in dovolj zagotovljenega časa, da se prilagodi situaciji. Nekaj otrok (35 %) nista uvrstila v nobeno izmed kategorij, saj so izražali različne kombinacije temperamenta (Zupančič; Marjanovič Umek in Zupančič at al., 2004, str. 239).

2.2 Vpliv spola na čustveno-socialno odzivanje v zgodnjem otroštvu

Golombok in Fivush (1998) pojasnjujeta, da je med dečki in deklicami več podobnosti kot razlik. V različnih raziskavah so ugotovili, da do 10 % individualnih razlik med otroki lahko pojasnujemo s spolom, ostalo pa z drugimi dejavniki. Strokovnjaki so poudarili, da niso samo razlike med skupinami, ampak tudi znotraj samih skupin. Niso vse deklice enake in tudi vsi dečki ne. Med deklicami in dečki je malo razlik v zaznavnih, spominskih, miselnih in jezikovnih sposobnostih. Prepoznavne pa so razlike pri izpostavljanju v različnih vrstah socialnih odnosov (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 184).

Prvine, ki so odvisne od spola otroka, so izbira igrač, vsebina igre, vrsta igre in soigralci. Raziskovalci so našli nekaj razlik med dečki in deklicami v igri. Dečki se igrajo več zunaj. Njihove igre vključujejo grobo motoriko. Radi se igrajo igre, kjer je v ospredju tekmovalnost. V igri vztrajajo dalj časa kot deklice. Družabne igre potekajo v večjih skupinah kot pri deklicah. Dečki radi v igri prevzamejo dominantno vlogo. Radi prevzemajo vlogo junakov s televizije ali iz knjig (Nemec in Krajnc, 2011, str. 183).

Pri opazovanju igre pri otrocih sta Jacklin in Maccoby (1978) prišla do spoznanja, da se deklice rade igrajo z eno ali dvema prijateljicama, medtem ko se dečki raje igrajo v večji skupini. Deklice v skupini pogosteje uporabljajo govor za vzpostavljanje prijateljskih vezi in so bolj sodelovalne ter pravične. Dečki radi uporabljajo govor za uveljavljanje svojega statusa, da pritegnejo pozornost nase in izpostavijo sebe (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 192).

Freedmanu (1980) se zdijo pomembne razlike v igri med dečki in deklicami. Dečki so bolj dejavni kot deklice, prevladujejo igre, prerivanja in ruvanja. V igri so bolj glasni in manj organizirani kot deklice (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 191).

Rezultati študij v slovenskih, severnoameriških, kanadskih in francoskih vrtcih so pokazali, da so deklice uspešnejše pri socializaciji kot dečki. Dečki pogosteje izražajo čustva, jeze in agresije ter so bolj egocentrični v odnosu do vrstnikov. Te razlike so sicer majhne (Zupančič in Kavčič, 2007; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 92).

Po mišljenju Golombok in Fivush (1998) so tako dečki kot deklice enako empatični v razumevanju čustvenih odzivov ljudi in kažejo podobne vzorce navezanosti. Razlika med dečki in deklicami je predvsem v intenzivnosti izražanja čustev v različnih situacijah. Deklice že začnejo razvijati vzorec, kjer bolj odkrito izražajo svoja čustva, jih bolj osebno ubesedijo, namenjajo več časa čustvom in razpoloženju drugih, se bolj zavedajo čustev in jim pripisujejo večji pomen kot dečki. Deklice so bolj naklonjene temu, da pomagajo drugim. Dečki so tekmovalni, stremijo k različnim dosežkom, radi se igrajo igre v skupinah, kjer prevladujejo vidno-prostorski odnosi, potrudijo se za prijateljske odnose, čustvom pa se posvečajo takrat, ko za njih nastane situacija (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 184).

Deklice med socialnimi interakcijami pokažejo več topline in čustvene odprtosti kot dečki. Deklice so bolj čustveno izrazite, še posebej pri pozitivnih in ponotranjenju negativnih čustev. Dovzetne so na drobne podrobnosti iz svojega okolja, zato lahko doživijo več stresorjev, saj opazijo več negativnih dogodkov okoli sebe. Doživljajo ter izražajo več stiske, zadrege, strahu, krivde in žalosti. Dečki imajo več težav s pozornostjo in več motečih vedenjskih motenj kot deklice, saj se zaradi družbenih norm izogibajo izpostavljanju čustev, zaradi katerih so videti ranljivi. Razlike, ki se pojavljajo v izražanju med spoloma, so posledica biološko utemeljenih predispozicij in kulturno posredovanih informacij. Gre za prepričanja, vrednote in stereotipe o spolu, na podlagi katerih se starši odzivajo na otrokovo vedenje na načine, ki socializirajo dečke in deklice (Retužnik Bazovičar in Krajnc, 2010, str. 24–47).

Švedska raziskovalka C. Karrby (1988) je ugotovila, da so se otroci v švedskih vrtcih različno odzivali v celodnevni ali poldnevni programi glede na spol otroka. V skupini s krajšim izvajanjem, kjer je formalna vzgoja, so deklice bolj molčeče in počenjajo le tisto, kar se od njih pričakuje. Dečki so bolj aktivni, so radi opazni, radi govorijo in pritegnejo pozornost odraslega. Če pa je dan neformalen (celodnevni program), iščejo deklice pozornost odraslega, dečki pa se raje družijo s svojimi prijatelji (Hohmann in Weikart, 2005, str. 45).

Pri proučevanju otroške igre sta Garland in White (1980) podala ugotovitve, da se deklice rade vključijo v dejavnosti, kjer so prisotni odrasli, dečki pa imajo raje nenadzorovane dejavnosti. Vendar ne moremo posploševati, da dečke privlačijo samo aktivne igre brez odraslih ali da deklice privlačijo fine motorične veščine in odrasli. Pomembno je, da nudimo uravnotežene dejavnosti z odraslimi ali brez njih za oba spola enako. Ustrezno podpiramo dečke in deklice in smo pazljivi pri tem, kakšne vrste socialnih sporočil posredujemo otrokom s svojo pozornostjo (Hohmann in Weikart, 2005, str. 160). V eksperiment A. Seavey, P. Katz in S. Zalk (1975) so vključili odrasle osebe in 3-mesečnega dojenčka, oblečenega v rumen pajac. Odrasle udeležence so razdelili v tri skupine. Prvi skupini so povedali, da je dojenček deklica, drugi skupini, da je deček, tretji skupini pa ni bil podan podatek o spolu otroka. Za interakcijo z dojenčkom je dobila vsaka skupina tri igrače: malo gumijasto žogo (deška igrača), punčko (dekliško igračo) in plastičen obroč (nevtralna igrača). Ugotovitve raziskave so pokazale, da je

identiteta spola imela bistven pomen pri integraciji odraslega z dojenčkom. V skupini, kjer so dejali, da je dojenček deklica, so odrasli vzpostavili interakcijo z otrokom, s punčko. V skupini, kjer jim je bil predstavljen dojenček kot deček, pa so odrasli poskušali povezavo z otrokom vzpostaviti s spolno nevtralno igračo – obročem. Odrasli, ki niso imeli informacije o spolu dojenčka, so potrebovali veliko več časa za vzpostavljanje interakcije z otrokom, predvsem ko je šlo za ženske osebe, moški pa so se počutili nelagodno (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 185).

Glede otroških stereotipov so Haugh, Hoffman in Cowan (1980) naredili raziskavo za otroke, stare od tri do pet let. Gledali so posnetek dveh dvomesečnih dojenčkov, ki sta se igrala z nevtralnimi igračkami. Polovici otrok so rekli, da je dojenček, na desni deklica, na levi pa deček. Drugi skupini so povedali ravno obratno. Po ogledu posnetka so vsi otroci označili dojenčka za velikega, jeznega, hitrega, močnega, glasnega in bistrega. Dojenčica je bila zanje plašna, počasna, slabotna, mirna in nežna (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 187).

2.3 Vpliv okolja na čustveno-socialno odzivanje otroka v zgodnjem otroštvu

Otroka determinirata genetika in okolje. Genetika da otroku določene dispozicije, okolje pa otroka oblikuje. Otrok ima dispozicije za odzivanje v različnih situacijah, ki prispevajo k socialno odgovornemu vedenju. Te dispozicije se lahko med seboj razlikujejo v socialnem razumevanju odnosov, sodelovanju, dogovarjanju, reševanju sporov, izražanju empatije in podobno (Katz in McClellan, 1997; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 88).

Otroka ni mogoče naučiti naravne radovednosti, da mu je nekdo zanimiv ali da ga bo ganila stiska in bolečina drugega. Otrok mora biti dovolj zrel, da se mu v možganih razvijejo posebne povezave, ki omogočajo nastanek kompleksnih kemičnih reakcij, ki spodbudijo, da se telo v določenem trenutku ustrezno odzove. Ta razvoj je možen samo na podlagi medčloveških stikov in socialnih izkušenj. Izkušnje nas naučijo umetnosti komuniciranja in sposobnosti sprejemanja drugih. Sprejemanje drugih se kaže v prepoznavanju telesne govorice drugega, v dojetanju njegovih sporočil in v prepoznavanju njegovega duševnega stanja. Pri tem moramo biti pozorni na naše čustvene odzive in na primerno ravnotežje med poslušanim in govorjenim (Sunderland, 2008, str. 219).

Socialno komunikacijske veščine so del človekovega značaja in so povezane z splošno, socialno in čustveno inteligenco (Kovačič, 2010, v Vidrih in Potočnik, 2022, str. 14). Pri socialni inteligenci je pomembna dovezetost za čustvena sporočila drugih. Nihče nima gena za socialno inteligenco, ima samo potencial za njen razvoj. Raziskave so pokazale, da imajo otroci, ki se dobro odzivajo na občutja drugih ljudi, v veliki verjetnosti starše, ki se dobro odzivajo na njihova počutja (prav tam, 2008, str. 218).

Socialna kompetentnost se kaže v sposobnosti ločevati med pozitivnimi in negativnimi interakcijami ter čedalje večjemu zavedanju, da imajo potrebe in občutja tudi drugi. Otrok pridobiva izkušnje pri izpeljavi svojih socialnih namer, ohranjanju prijateljstev in spopadanju z nasprotujočimi si potrebami po prijateljstvu in avtonomnosti (Hohmann in Weikart, 2005, str. 376). Pod vplivom zahtev, pričakovanj in spodbud otrok razvije svoj slog čustvovanja. Situacije, v katerih odrasli otroka spodbujajo k izražanju čustev do sebe in drugih, se v različnih socialnih okoljih razlikujejo (Šadl, 1999, str. 124).

Motnje v sposobnosti empatije se najbolj kažejo pri posameznikih, ki so imeli v zgodnjem otroštvu kakorkoli motene odnose s starši ali drugimi skrbniki. Njihovo sprejemanje čustvenih stanj drugih ljudi je lahko omejeno, saj se notranji procesi v zgodnjih odnosih niso mogli primerno razviti (Preston in de Waal, 2002, str. 16). Eisenberg in Fabes (1998) pojasnujeta, da so izsledki proučevanja potrdili, da na prosocialno vedenje otroka vpliva tudi struktura otrokove družine. Predšolski dečki, ki živijo le z mamo, pogosteje tolažijo druge otroke kot otroci, ki živijo z obema staršema. To je povezano z čustveno odvisnostjo starša od otroka. V našem primeru mame od sina (Kavčič in Fekonja; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 346).

Otrok ločenih staršev lahko izraža različne stiske, ki se kažejo navzven kot motnje pozornosti, nemirnost in razdiralno obnašanje do vrstnikov. Stiska otroka se lahko kaže tudi navznoter. Pojavijo se psihosomatske motnje in agresija. Kako se bo travmatičen dogodek odražal v otrokovem odraščanju, je odvisno od njegove osebnosti in okolja, v katerem otrok živi (Jeram, 2021, str. 56–58). Vsak otrok ponotranji psihično podobo očeta in matere ter njun medsebojni odnos. Pri razhodu staršev otrok doživlja različne stresne situacije. Osnovna naloga možganov je, da so seznanjeni s tem, kar se dogaja v nas ter v okolju. Da se ta funkcija lahko razvije, je pomembno, da otrok odrašča ob dobri materi, ki mu nudi oporo. Ta v dialogu z otrokom omogoča, da se razvija desna hemisfera, ki vzdržuje ravnovesje med zunanjimi in notranjimi vplivi (Gostenčnik, 2008; Jeram, 2021, str. 59).

Če je otrok v družini imel površne čustvene stike, je lahko v odraslosti zadržan v stikih z ljudmi in preprosto ne zna navezati globlje odnose z njimi. Če je interakcija med starši in otrokom potekala v znamenju strahu, je lahko tak človek kot odrasel nezaupljiv in zavrača poskuse zблиžanja z drugimi, ki želijo biti njegovi prijatelji. Če je v njegovem otroštvu prevladoval odnos, kjer je bilo veliko jeze, takšen človek v odraslosti išče moč in nadzor (Sunderland, 2000, str. 221). Skladno s Pattersonovo teorijo prisile, kjer imata oba starša avtoritarno vzgojo, ta način vzgoje privede otroka do tega, da vzbuja enake odzive – jezne, agresivne, sovražne. Starši tako s svojim vedenjem oblikujejo pogoje za otrokovo moteče vedenje brez empatije do drugih. Če je čustvene bližine in odzivnosti premalo ali pa ni primerna, se pri otroku lahko razvije agresija. Otrok, ki odrašča v revščini ali je obdan z nasiljem, je deležen manjšega števila priložnosti za socialni in osebni razvoj. V življenju ga spremlja manjše število pozitivnih vzornikov, po

katerih se lahko zgleduje. Ima omejene možnosti razvoja sposobnosti čustvene regulacije. Družine z višjim socialno-ekonomskim statusom so bolj izobražene o strategijah spoprijemanja z neželenimi čustvenimi dražljaji in ustreznimi odzivi nanje (Zupančič in Kavčič 2019, str. 94).

Najbolj pristno in učinkovito okolje za otrokovo učenje so družinski odnosi, v katerih vladajo brezpogojna ljubezen, spoštovanje različnosti in sočutno odzivanje na vsakršno stisko. Otrok mora biti deležen sočutja s strani staršev, da bo tak postal tudi sam. Živeti mora v varnem okolju in imeti takšne starše, ki ga vidijo, zaznajo in se odzivajo na njegove potrebe. Pri otroku moramo pridobiti zaupanje, spodbujati njegovo samozavedanje, ga naučiti regulirati pozitivna in negativna čustva, komuniciranja, predvsem pa mu bodimo s svojimi dejanji sami vzgled (Sears, 2004, str. 21).

Sposobnost za ustvarjanje ljubečih odnosov se ustvarja že ob rojstvu otroka. Otrok se bo o ljubezni in prijaznosti do drugih učil od starševskega vzgleda. Ljubiti v miru pomeni, da se otrok zaradi ljubezni staršev počuti varnega, ima v sebi vire nežnosti, prijaznosti, sočutja, zna poslušati druge, jih pomirjati ter čustveno potolažiti. Pripravljen je zaupati svojemu notranjemu občutku, mislim, in se prepustiti zdravemu toku življenja. Ljubiti v miru pomeni, da nas zavest, misli in občutja vodijo v naš notranji svet, ki je topel in svetel (Sunderland, 2008, str. 185).

Starši so kot vrtnarji, ki poskušajo razumeti, v kakšnih pogojih otroci najbolje rastejo in uspevajo. Obstaja naravni razvojni načrt, ki je pogojen z rastjo otroka. Otroka lahko pojmemo kot seme, ki za rast potrebuje toplino, hranila in zaščito. To seme se ukorenini, potrebno ga skrbno zalivati, da zraste v prečudovit cvet. Ljubeči in sočutni otroci rastejo z razvijanjem čustvenih korenin, ki jih hranijo in plemenitijo (Macnamara, 2023, str. 30).

Če otroku omogočimo veliko domišljjskih dejavnosti in raziskovanja, se v njegovih možganih aktivira sistem za iskanje, ki mu omogoča, da z veseljem živi, je radoveden, zagnan in motiviran za uresničevanje svojih ustvarjalnih idej. Če se veliko igramo z otrokom, se v njegovih možganih aktivirajo kemične snovi, ki spodbujajo sistem za igro. Tako postaneta v kasnejših letih igrivost in veselje do življenja značjski lastnosti otroka. Če smo mirni in otroku posvečamo pozornost in ga tolažimo, se pri njemu krepi imunski sistem ter uravnava stres v možganih, kar blagodejno vpliva na njegovo počutje in razpoloženje (Sunderland, 2008, str. 109). Otrok zaznava svet in si pridobiva različne spretnosti, s katerimi razvija razumevanje socialnega okolja. Opremi se z znanjem in z veščinami, kako ravnati v posameznih življenjskih situacijah. Preko socialnih izkušenj se uči samournavanja čustev, socialnega razumevanja in socialnih spretnosti (Gomes in Livesy, 2008; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 88).

Otrokova prevladujoča čustva pomembno vplivajo na njegovo motivacijo, pozornost, na proces učenja in igro (Zupančič in Kavčič, 2007; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 14). Otrokovo čustveno doživljanje in prilagajanje na okolje prepoznamo skozi njegovo razpoloženje ter skozi izražene občutke pri različnih interakcijah z vrstniki. Pomembno je, kako se otrok zmore spoprijeti z izzivi, ki so v skupinskih interakcijah neizogibni, in kako se nanje odzove. V zgodnjem otroštvu otrok išče svoje mesto med ljudmi. V tem času se uči obvladovanja medsebojnih odnosov, vendar pri tem še vedno potrebuje nadzor. Svoja čustva že jasno izraža. Pri tem ga ne smemo pretirano omejevati, njegova čustva moramo prepoznati in ga pravilno usmerjati (Sears, 2004, str. 143). Močno zavedanje sebe in uveljavljanje lastnih potreb pripelje otroka do nestrinjanja z odraslimi in vrstniki po Asendorpf, Warkentin in Baudonniere (1996). Nadaljujejo, da se to lahko odraža v negativnem vedenju, po drugi strani pa ima to vedenje tudi pozitivni učinek, saj takšna situacija spodbuja razvoj čustveno-socialnih spretnosti, kot so empatija in prosocialno vedenje (Zupančič; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 271).

Pri otroku pride včasih do izbruha negativnega vedenja predvsem zato, ker so otrokovi možgani v razvoju in še niso povezani. Proces integracije v možganih se prične pri otroku po prvem letu. To je obdobje, ko odrasla oseba otroka začne spodbujati k izražanju njegovega doživljanja. Odrasel človek je sposoben umiriti sebe s tem, ko se poveže s svojo desno polovico možganov (intuicija, emocionalne veščine, empatija). Tako se lahko tudi sočutno poveže z otrokom in ga umirja. Potem preusmeri svojo povezavo še na levo polovico možganov (razumska, govorna). Preko nje otroku pomaga izražati njegova čutenja. S takšno strategijo učimo otroka, da svojo stisko izraža na sprejemljiv način. Če hočemo živeti uravnoteženo, smiselno in ustvarjalno življenje, je bistveno, da možganski polovici delujeta skupaj, torej sta medsebojno integrirani (Siegel in Payne Bryson, 1957; Jeram, 2021, str. 15).

Uravnavanje čustev se najprej pojavi na medindividualni ravni. Odrasli najprej otroku predlagajo, kaj naj naredi, da bi obvladal, npr. svoje neprijetno čustvo. Otroci njihovo usmerjanje ponotranji, kar nakazuje na njegov notranji govor, ko otrok sam sebe na glas prepričuje o nekem dogodku. Čez čas se ta glasni govor spremeni v tihega. Otroci si tisto, kar mu je bilo nekoč povedano, le misli. Poleg uravnavanja svojih čustev se otroci tudi učijo pravil izražanja čustev, ki določajo, kje, kdaj in kako je primerno čustva izražati (Zupančič; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 237). Otroci še niso tako zreli, da bi svoja občutja učinkovito posredovali drugim. Za njega si moramo vzeti čas in se pogovoriti z njim o njegovem morebitnem nesprejemljivem vedenju in vzrokih zanj. Ko otroci izrazijo svoja občutja, jih rešujemo na ustvarjalni način. Razumeti moramo, da je otroci majhen človek z zapletenimi čustvenimi odzivi ter s fiziološkimi in psihološkimi potrebami (Sunderland, 2008, str. 112).

Predšolskega otroka najbolj opredeljuje čustveno področje, saj je v tem času zelo dojemljiv za vse, kar se dogaja okoli njega. Različnih življenjskih spretnosti ga učijo starši, pa tudi druge osebe, s katerimi se otroci zadržuje. Predšolski otroci večino časa preživijo v vrtcu. Vzgojitelj lahko

z različnimi spretnostmi vpliva nanj, da se bo odzival tako, da bo dobro zanj in druge. Otrok mora imeti pri tem občutek, da je enakovreden, aktivni udeleženec. Poti do takšnega ravnanja so umetnije nas odraslih, poiskati in iznajti jih moramo sami (Divjak, 2000, str. 43). Vzgojitelj je odgovoren za poznavanje otrok in da pri svojem delu izbira teme ter dejavnosti, ki pripomorejo k takšni organizaciji v skupini, v kateri imajo možnost vsi kaj prispevati. Vzgojitelj tako prevzame vlogo povezovalca procesa, ki ga kreirajo otroci (Dewey, 1993; Hohmann in Weikart, 2005, str. 23). V vrtcu izvajamo različne skupne dejavnosti, kjer si vzamemo dovolj časa za pogovor, razlago, opisovanje in pripovedovanje, saj je za otrokov vsestranski razvoj pomembno, da razvija svojo jezikovno zmožnost in komunikacijo. Otrok se tako nauči izražati svoja mnenja, komunicira z drugimi, sporoča svoja vedenja in čustva ter spoznava vedenja in čustva drugih (Kurikulum za vrtce, 1999).

Od strokovnega delavca v vrtcu se pričakuje, da bo podpiral otrokov razvoj na vseh področjih, pri čemer ima socialno-emocionalno področje izjemen pomen. V spodbudnem okolju si odrasli prizadevamo spodbujati iniciativnost vsakega otroka tako da vsak dobi občutek samostojnosti in pridobiva na samozaupanju. Otroci razvijajo v takšnem okolju svoje interese, sposobnosti, si med seboj zaupajo in verjamejo drug v drugega. Prevzemajo različne spodbude, kjer so avtonomni in hkrati povezovalni. Empatijo občutijo kot zaupanje (Hohmann in Weikart, 2005, str. 23). Strokovni delavec spodbuja otroka, da začuti svoje telo, uporablja pri tem vsa čutila, spoznava, kaj mu je všeč in kaj ne, ter ta občutja tudi izrazi (Jeram, str. 63).

Vloga vzgojitelja ključna za vzpodbujanje otrokove radovednosti, možnosti raziskovanja in za izvajanje dejavnosti, ki izhajajo iz otrokovih potreb in želja. Motiviran otrok si sam zastavi probleme, išče rešitve in poišče primere, da popravi svoje napake skozi svoja neposredna dejanja (Hohmann in Weikart, 2005, str. 23). V oddelku prvega starostnega obdobja je najbolj pomembno, da imamo z vsakim otrokom telesni in čustveni stik. Prav te izkušnje vplivajo na duševno zdravje otrok, saj je v njih podlaga za najgloblje občutke obstajanja (Rebula, 2008; Jeram, 2021, str. 23). Ko se razvije govor, se lahko z otroki pričnemo pogovarjati o počutju. Z govorno dejavnostjo so v povezavi prav vsi čustveni mehanizmi (Rebula, 2010; Jeram, 2021, str. 24). V drugem starostnem obdobju je zavedanje in izražanje čustev lahko zaznano v načrtovanih dejavnostih ali ob nenačrtovanih situacijah. Pomembno je, da otrok gradi svojo pozitivno samopodobo, ima občutek varnosti in se tako uči zaupanja. Tako spoznava sebe, gradi svojo samopodobo, spoznava druge in obenem razvija občutek pripadnosti, ko začuti, da je sprejet in pohvaljen. Vzgojitelj spodbuja otroke k različnim socialnim igram, pri katerih opazi, na katerih socialnih področjih je otrok močan in na katerih potrebuje spodbudo (Jeram, 2021, str. 28–34). Vzgojitelj da otrokom možnost izražanja različnih čustev še s pomočjo lutke, ustvarjanja, z gibom, z glasbo, s prebrano pesmijo, pravljičico, s sliko, z barvo ... (Zgonc, 2006, str. 166). Pripovedovanje zgodb, v kombinaciji z dramsko vzgojo, omogoča otrokom preizkušanje različnih vlog, vpliva na razvoj empatije in razumevanje drugačnosti (Zipes, 2004, str. 28). Biddulph (2003, str. 16) je dejavnosti, ki blagodejno vplivajo na otroka označil z različnimi

vitamini: vitamin G (glasba), vitamin P (poezija), vitamin N (narava), vitamin Z (zabava) in vitamin U (upanje). Pri vrednotah obstaja zakonitost, ki pravi, da se jih ne moremo naučiti, temveč jih moramo živeti. Otrok ima lahko glavo napolnjeno z informacijami iz enciklopedij in znanstvenih vsebin, a bo čustveno hladen, če jih ne bo povrednotil v svoji notranjosti. Narava je ena izmed čarobnih vrednot, ki ima moč, da nam nudi doživetja, vabi nas, da jo občudujemo, se plemenitimo z njenimi lepotami in hkrati naučimo življenjskih resnic. Otrok se lahko v naravi navdušuje nad živalmi, rožami, drevesi, se v njej igra in začuti spoštljivi odnos do nje. Je terapevtsko sredstvo za nemirne, hiperaktivne in nepotrpežljive otroke. Na doživljajskem področju lahko vsak napreduje in narava otroka preko izkušenj za življenje nauči, da obvlada sebe, regulira svoja čustva in premaguje strah. Ko se otrok igra v naravi, je izpostavljen tudi različnim nevarnostim in razmišljati mora, kako se nanje odzvati. Vsaka izkušnja, pozitivna ali negativna, otroka nekaj nauči (Divjak, 2000, str. 111).

2.4 Pomen igre za čustveno-socialni razvoj otroka v zgodnjem otroštvu

Dandanes se igra vedno bolj pojavlja v prostem času otroka, namesto da bi bila v zgodnjem otroštvu njegova prioriteta. Težava je predvsem v preveliki ambicioznosti staršev, ki želijo, da njihov otrok osvoji vso znanje sveta in jih zanimajo samo rezultati. Igra res otroka ne napolni z informacijami, vendar napredek je, čeprav je neviden in ni takojšen. Igra iz otroka privabi ideje, namene, želje in izkušnje. Otrok se uči naravno, razvije se v ločeno bitje, ki ni odvisno od odraslih, čeprav mu primanjkuje še besed in razumevanja. Igra pomaga razumeti notranji svet otroka. Igra je za majhne otroke terapevtska, saj možgani otroka delajo na sproščanju in razumevanju čustvenih vsebin. Ko je ta razburjen, njegova igra odpira teme, s katerimi se spopada (Macnamara, 2023, str. 72).

Igre otrok v zgodnjem otroštvu delimo na spoznavne in socialne. Igre se med seboj razlikujejo glede na razvojno zahtevnost, vendar vsaka izmed njih spodbuja določen vidik otrokovega razvoja (Kavčič, 2004; v Marjanovič Umek in Zupančič at al., 2004, str. 279). Funkcijska igra je spoznavna igra, kjer otrok upravlja z različnimi predmeti, jih preizkuša in z njimi odkriva prostor. Igra je najprej vezana na njegovo telo in na predmete, ki jih uporablja za igro, kasneje pa se otrok še osredotoči na osebe, ki so v njegovi bližini (Kavčič; Marjanovič Umek in Zupančič at al., 2004, str. 279). Ker otrok pri dveh letih kaže veliko težnjo po telesni aktivnosti in odkrivanju neznanega, je pomembno, da smo z otrokom veliko zunaj, saj je narava tista, ki najbolj spodbuja otroško domišljijo. Z otrokom pobiramo naravne materiale, rože, se igramo s kamenjem, opazujemo žuboreči potok, rastline, ljudi in živali ter poslušamo zvoke iz narave (Divjak, 2000, str. 32). Konstruktivna ali ustvarjalna igra je spoznavna igra, kjer otrok sestavlja različne predmete v konstrukcijo, kar razvija pri otroku ustvarjalnost in razumevanje različnih prostorskih odnosov (Kavčič; Marjanovič Umek in Zupančič at al., 2004, str. 279). Otrok zna biti pravi umetnik pri ustvarjanju različnih konstrukcij, ki imajo vedno neko funkcijo in namen. Potrebuje samo material, s katerim ustvarja svoje predstave. Zelo so priljubljene kocke in druge konstrukcije, ki omogočajo neskončno možnost kombinacij, pri otroku pa spodbujajo

kreativnost in domišljijo. Otrok velikokrat želi odnehati, ko mu kocke ne gredo kocke skupaj in se podre konstrukcija ali pa nimajo dovolj materiala, ki bi ga želeli. Pomembno je, da takrat, ko nastanejo ovire, starši ne poskušamo takoj konkretno sami rešiti težave, temveč otroka psihološko spodbujamo, da se težave loti sam in išče ustrezne rešitve. Pomembno je, da jim damo dovolj časa, da kocke preizkušajo, jih spreminjajo, podirajo in znova sestavljajo, saj jim takšen proces ponuja nove ideje (Divjak, 2000, str. 34). Simbolna igra ali domišljajska igra je spoznavna igra, v kateri otrok reprezentira neko dejanje, predmet, osebo ali pojav iz stvarnega ali domišljajskega sveta (Kavčič; Marjanovič Umek in Zupančič, 2004, str. 279).

V simbolni ali domišljajski igri otrok razvija domišljijo z uporabo svojih emocij. Otrok razvija sposobnost predstavljanja z uporabo različnih simbolov za prikazovanje stvari, ki bi jih rad posnel. Različnim predmetom določi funkcijo, ki jo potrebuje v tistem trenutku v igri. Lahko se pogovarja z medvedkom, si iz stolov naredi avtobus ali leži pod mizo, ki jo ima za hiško. V obdobju od tretjega do petega leta se pri otroku prične pojavljati igra vlog, kjer otrok posnema različne situacije iz vsakdanjega življenja. Igra v tem obdobju pomeni tudi terapevtsko sredstvo, saj otrok preko nje izraža svoje strahove in bojazni, ki jih v resničnem svetu ne bi (Divjak, 2000, str. 33).

Dojemalna spoznavna igra je igra, kjer otrok že poimenuje tisto, kar vidi. Poimenuje različne predmete, opisuje, kar vidi, sledi navodilom, izvaja neko dejavnost na pobudo drugega, odgovarja na vprašanja, daje navodila, pobude in postavlja vprašanja. Ko na primer otrok želi peči piškote, spozna sestavine, jih našteje, pove, kako jih je treba pripraviti, sprašuje o sestavinah, kuhinjskih pripomočkih, ki jih potrebuje, in razpravlja med peko. Pri otroku že odraža razumevanje odnosov med predmeti in ljudmi. Kaže se kot otrokovo poimenovanje predmetov zunanje realnosti, sledenje navodilom igralnega partnerja, dajanje navodil, sestavljanje predmetov, poslušanje pravljic oz. pesmi. Spodbuja razvoj govornega razumevanja in izražanja ter spodbudno vpliva na dojetje odnosov (Kavčič; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 280). Igra s pravili je spoznavna igra, pri kateri otrok že sprejema določena navodila. Na ta način se otrok uči nadzorovati lastno vedenje, regulira svoja dejanja in se odziva v skladu z omejitvami. Od otroka takšne igre zahtevajo prepoznavanje, sprejemanje in podrejanje vnaprej postavljenim pravilom (Kavčič; Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 280).

Skupinska igra ima velik vpliv na otrokovo socialno in čustveno stabilnost. Otrok se mora naučiti obvladovati, iskati kompromise med seboj in soigralci, uskladiti svoje želje s pravili. Otrok nas najbolj potrebuje, ko je jezen in ne ve, kako bi se z drugim dogovoril in rešil nastalo neugodno situacijo. Pomembno je, da ga učimo obvladovanja čustev in reševanja problemov na miren način. Obzirnosti do drugih, vključenih v različne situacije se lahko otrok nauči le z lastno pripravljenostjo za sodelovanje (Divjak, 2000, str. 34). M. Patern (1932) je na podlagi opazovanja socialnega vidika proste igre predšolskega otroka opredelila šest vrst otroške igre:

brez udeležbe, opazovalno igro, samostojno, vzporedno, asocialno in sodelovalno. V igri brez udeležbe je otrok prisoten v igralni situaciji, a se ne igra, temveč le opazuje vse, kar pritegne njegovo pozornost. Opazovalna igra je igra, kjer otrok opazuje igro, lahko postavlja vprašanja glede igre, vendar se sam ne igra. Samostojna igra je igra, kjer se otrok igra sam z igračami, ki so drugačne od igrač, s katerimi se igrajo drugi otroci. Vzporedna igra je igra, kjer se otrok igra samostojno, vendar v bližini otrok, ki se igrajo s podobnimi igračami, pri tem pa ne vplivajo drug na drugega. Pri asociativni igri se otrok igra z drugimi otroki, si sposojajo igrače, se pogovarjajo, vendar si ne delijo dela, da bi prišli do skupnega cilja. Za sodelovalno igro je značilno, da se otroci igrajo v skupini, imajo skupen cilj, si razdelijo delo in imajo različne vloge v dejavnosti, se med seboj dopolnjujejo (Kavčič; Marjanovič Umek in Zupančič at al., 2004, str. 284).

Na začetku se otrok individualno igra ali pa samo gleda druge otroke pri igri, kar je tudi način sprejemanja igre. Pri nadaljnjem razvoju igre vse bolj narašča potreba po tem, da se otrok igra z drugimi otroki. Najprej ob njih, potem pa z njimi. Jutranja igra je najpomembnejša za počutje otroka, saj se otrok tako vpelje v dnevno rutino in v druge aktivnosti vrtca. Raziskave so potrdile povezanost igre z duševnim zdravjem otrok. Otroci, ki so se veliko igrali, so v življenju znali bolje poskrbeti za svoj osebni razvoj, saj igra vpliva na razvoj vseh otrokovih funkcij in osebnih lastnosti (Divjak, 2000, str. 35).

Z dve leti starimi otroki se lahko že igramo različne socialne igre na temo čustev. Takšna igra je npr. En, dva, tri, kako se počutiš ti? Pomembno je, da vzgojitelj pri otrocih prepozna različna čustvena stanja in ustrezno odreagira predvsem takrat, ko začuti, da je otrok v stiski. Lahko izvajamo dejavnosti, kjer poimenujemo različne dele telesa ter otroke usmerimo v igre, kjer te dele tudi začutijo. Za dobro počutje otrok lahko izvajamo še različne dihalne vaje in vaje za sproščanje (Jeram, 2021, str. 25–26).

Z otroki iz drugega starostnega obdobja lahko s pomočjo socialnih iger za spodbujanje samopodobe raziskujemo, kdo so oni sami in kakšne so njihove telesne značilnosti. Otroci si lahko naredijo osebno izkaznico. Z njimi se lahko igramo vlak, ki na določenih postajah pobira otroke z določeno telesno značilnostjo. Lahko naredimo tudi stolpčni ali drevesni diagram, kjer razvrščamo otroke po telesnih značilnostih. Kdo se skriva zadaj, je igra, kjer otroci s pomočjo papirnate pregrade, na kateri so izrezane odprtine za oči, nos in usta, prepoznavajo otroka, ki je skrit za to pregrado (Turnšek, 2004, v Jeram, 2021, str. 67).

Za odkrivanje svojega telesa lahko ob otrokovi fotografiji prilepimo sličice, ki ponazarjajo njegove dobre lastnosti, in sličice stvari, ki jih lahko še izboljša. Druga igra za odkrivanje lastnega telesa je, ko otrok obriše svoje telo. V obris prilepi sličice stvari in iger, ki mu veliko pomenijo. Sličice, prilepljene na določen del telesa, veliko govorijo o otroku. V spodnjem delu trebuha je čustveni center za samozavest, osrednji del telesa je čustveni center za jezo in strah,

prsní koš pa je čustveni center za ljubezen, veselje, žalost in sovraštvo (Jeram, 2021, str. 68–69). Za odkrivanje sebe v odnosu z drugimi se z otroki lahko igramo igro Pozdrav. Otroci ob glasbi hodijo po prostoru. V prvem delu igre se ne pogledajo in ne dotaknejo z drugimi otroki. V drugem delu igre se pozdravijo z očmi. V tretjem delu igre pa si dajo roko in se objamejo. Na koncu povedo, v katerem delu igre so se najbolje počutili. V drugi igri Velikanska kača otroci po skupinah dobijo nalogo, da iz duplo kock naredijo dolgo kačo. Tako so primorani sodelovati. (Turnšek, 2004, str. 71).

Turnšek (2004) predstavlja Igro pripadnosti Poiščimo tiste, ki jim pripadamo. Vzgojitelj nariše otrokom na čelo barvno piko. Kote igralnice označi z različnimi barvami. Otroci se morajo brez besed povezati v skupine s pikami enakih barv, na koncu pa se postavijo v ustrezni barvni kot v igralnici. Druga igra pripadnosti je Balon v zraku, ko otroci sodelovalno poskušajo balon zadržati čim dlje v zraku (Jeram, 2021, str. 73). V igri za razreševanje konfliktov Mi vsi različno razmišljamo s kredo označimo v prostoru področje za, področje proti in področje nevtralnó. Otrokom zastavljamo različna vprašanja in otroci se postavijo v določen prostor, ki jim odgovarja glede postavljena vprašanja. Otroci se v tej igri naučijo, da imajo ljudje različna mnenja in prepričanja (Jeram, 2021, str. 77). Schneider (2015) pravi, da otrokom veliko pomeni sproščanje, zato vzgojitelj ne sme pozabiti na različne igre, ki izboljšajo razpoloženje in blagodejno vplivajo na sprostitev telesa in duha. Priporoča igrico Dopustniška vaja iz knjige Kako naj se (ne) prepiramo? Ko vzgojitelj zazna slabo klimo v igralnici, si nadene počitniški klobuk in z njim obdrži dobro razpoloženje. Za otroke je klobuk znak, da razmislijo, kako se počutijo in kaj se dogaja v skupini. Z otroki se potem pogovarjajo, zakaj je prišlo do motečega vzdušja. V starejših skupinah je lahko klobuk na voljo tudi otrokom (Jeram, 2021, str. 54).

2.5 Pomen branja pravljic za čustveno-socialni razvoj otroka zgodnjem otroštvu

Ljudje so si že v preteklosti sporočali življenjske resnice v obliki pravljic, zato imajo pravljice drugačna sporočila kot druge literarne zvrsti, ki so plod domišljije avtorja. Otrok pravljico notranje podoživi in dobro razume njeno sporočilno vrednost. Pravljične motive doživlja kot čudežne, ker v njih čuti razumevanje sebe in svojih misli. Ob večkratnem branju pravljice se otroku odpirajo nova spoznanja, ki otroka pripravljajo na zunanji svet in prepoznavanje dobrega in zla v njem (Divjak, 2000, str. 46). Za otroka so pravljice čarobne, njihova moč je veličastna. Večina sporočil v pravljicah je poučnih, navdihujejo nas z življenjsko modrostjo. Otrok to občuti posredno, vendar globoko preko dogodivščin knjižnega junaka. Z njim se identificira, išče v njem tolažbo, se sprosti in poišče zase rešitev, ki jo v tistem trenutku potrebuje (Masheder, v Thomson, 1995, str. 160).

Pravljice otroku omogočajo, da notranje konflikte intuitivno dojame in jih s pomočjo fantazije izživi in razreši. So nekakšna potovanja, ki oblikujejo notranji svet otroka, ga pri tem tolažijo in mu kažejo pravo pot. S pomočjo pravljic otrok odkrije lastno identiteto in razvija svoj značaj (Bettelheim; Goljevšček, 1991, str. 28). Otrok s pomočjo pravljic razume svoj domišljjski svet.

Potrebuje pravljice, da se nekaj nauči o sebi ter o drugih. Zgodbe postanejo temelj njegovega čustvenega in intelektualnega razvoja, še posebej v zgodnjem otroštvu (Cooper, 1999, str. 9–10). Pravljice niso enkratne le kot literarna zvrst, ampak tudi zato, ker so otroku razumljive. Pod vplivom vtisov vsak otrok pravljico različno sprejema, saj je vsak osebnost zase, s svojim načinom razmišljanja in z različnimi pogledi na svet. Najgloblji pomen pravljič je za vsakega drugačen, razlikuje se celo za istega človeka v različnih življenjskih obdobjih (Bettelheim, 1999, str. 18–19).

Pravljice so odlično vzgojno sredstvo. Ko otrok sprejme pravljice v svoj svet, vstopi v magično življenjsko obdobje. Otrokov in pravljичni način dojetanja sta takrat vzporedna. Ni jasne ločitve med čudežnim in realnim. Otrok ne dojema realnosti po stvarni razsežnosti, ampak v povezavi s svojimi željami in potrebami. Pravljice razvijajo otrokove notranje moči, spoznanje, čustvovanje, pozunanajajo konflikte in osvobajajo otroka čustvene napetosti (Gutter, Psaar, Klein, Perrar, Gerstl, Meves; Goljevšček, 1991, str. 33). Otrok pogosto izraža razumevanje besedila preko vživljanja v različne pravljичne junake. Tukaj je pomembna predvsem kreativnost odraslega, ki otroku omogoči, da svoje doživljanje v celoti izživi. Pri sami igri vlog mu ponudimo za izražanje še lutke, kostume, različne pomožne rekvizite, pripravimo mu gledališko sceno ter tako književno didaktiko vpeljemo v gledališko vzgojo (Kranjc in Saksida; *Otrok v vrtcu*, str. 102). Med pravljicami za otroke in pravljicami za odrasle je samo ena temeljna razlika. Otrok se v pravljici čustveno identificira z junakom, se z njim žalosti, veseli, vendar pravljice ne podaljšuje v realnost. Npr. ne pričakuje, da se bo sam spremenil v čudovito bitje iz pravljice. Odrasli pa v svoje pravljice slepo verjamejo, pretvarjajo jih v ideologije, te pa postanejo orodje za obvladovanje stvarnosti, še posebej če obljublajo rešitev po bližnjici (Goljevšček, 1991, str. 176). Pravljice vedo več, kot mislijo, da vedo. Prav zato so tudi pravljice izmišljene, a obenem tako izkušene in resnične. In tako večno mlade (prav tam, 1991, str. 190).

2.6 Pomen likovne umetnosti za čustveno-socialni razvoj otroka v zgodnjem otroštvu

Čadež Lapajne (2000) meni, da vse tisto, česar ne moremo izraziti z mimiko, z glasom, s telesno držo in z gibi, lahko izrazimo z likovno umetnostjo – s črtami, barvami, svetlobo in sencami. Buhu (2017) predstavlja umetnost sredstvo za izražanje čustev, z njo rešujemo čustvene konflikte in pozitivno vplivamo na svojo samopodobo (Želimorski in Potočnik; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 56–57). Otrok po Ščuka (2007) veliko lažje izrazi doživetja z barvo, s črto, z gibom ali zvokom kot pa z besedo. Likovna umetnost je zanj zunanje dogajanje, ki je izhodišče za iskanje notranjega doživetja. Oaklander (1995) pojasnjuje, da otroci najraje likovno ustvarjajo takrat, ko lahko uporabijo svojo domišljijo. Kariž (2010) se strinja z njim, saj pravi, da imajo spontane zgodbe, ki nastanejo pri ustvarjanju likovnega dela pogosto največjo sporočilno vrednost (Cecco, Čop in Vidrih; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 71). Risanje in slikanje ima Tušak (1992) za najbolj neposredni obliki izražanja posameznika. Pravi, da lahko skozi likovno ustvarjanje otroka spremljamo njegov napredek. Otroška risba je ena izmed pomožnih tehnik za ugotavljanje otrokovih intelektualnih in čustvenih značilnosti. Mcnift (1988) podaja,

da posameznik skozi likovni proces povezuje svoj notranji svet z zunanjo stvarnostjo in življenjskimi izkušnjami. Vogelnik (1996) nadaljuje, da likovne dejavnosti omogočajo izražanje nezavednih čustev, povečajo zadovoljstvo, veselje, sprostitvev ter imajo pomirjajoč vpliv. Umetnost obogati prosti čas in pomaga sproščati (Babič in Kobalt; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 30). Pri raziskovanju likovne umetnosti v zgodnjem otroštvu je Cox (2005) prišla do različnih spoznanj. V tem času otrok usvaja številne motorične zmožnosti, kar mu omogoča, da se začne tudi likovno izražati. Ena do dve leti staremu otroku likovni materiali predstavljajo igračke. Otrok v tem času spozna barve in oblike. Od drugega do tretjega leta starosti sledi obdobje čečkanja. Otrok riše po papirju, pesku, blatu ... V tem času se seznanja s papirjem in pisali. Nastajajo različne čačke, cikcak linije ali krožne spirale. Te nenamerne linije so izraz otrokove notranje energije in težnje po gibanju roke in telesa. Ob koncu drugega leta postanejo te linije bogatejše, niso še odraz otrokovega notranjega doživljanja sveta, temveč izražajo njegov značaj. Linije so lahko močne, šibke, odločne, nežne, trde ... Oblike, ki jih rišejo otroci, niso naključne. Krogi, klobčiči in spirale izražajo otrokov občutek za razsežnost lastnega telesa. Cikcak črte in ponavljajoče se lise, pike, črtice izvirajo iz dožemanja ponavljajočega se delovanja telesa, kot so hoja, dihanje, srčni utrip. Otroške čačke prično kmalu pridobivati določen pomen. Med tretjim in šestim letom starosti otrok preide iz stopnje čečkanja na stopnjo simbolnega risanja. Krožne črte, ki jih nariše, postanejo simbol za različne oblike, kot so živali, predmeti in ljudje, in jih otrok tudi poimenuje. Skozi likovno umetnost se prične izražati, prikazuje sebe in svet okrog njega (Tacol in Supšakova, 2019, str. 20).

Človeška figura je najpogostejša prvina, ki jo najprej nariše predšolski otrok. Otroku, staremu od dveh do treh let, predstavlja krog osnovo za risanje človeške figure. Krogu doda le še eno ali več črt. Prva prepoznavna človeška figura je glavonožec. Otrok, star dve leti, praviloma še ne nariše prepoznavnih čustev na obraz človeške figure, deloma je že uspešen triletnik, štiriletniku pa to že v večini primerov uspeva (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 141). V četrtem letu starosti se vedno več otrok zavestno zanima za ljudi, živali, predmete in prostor. Dele človeškega telesa (srce, trebuh) že prikaže v okrogli ali pa v oglati obliki med dvema navpičnima linijama nog. Takrat človeška figura ne upodablja več glavonožca, saj otrok že začne sestavljati posamezne telesne dele. Ob koncu četrtega leta na glavo že uvršča lase in ušesa, na obraz pa oči, usta in nos. Med glavo in trup namesti vrat. Človeški figuri že naredi obleko, odebeli roke in noge, nariše prste. Glede na pomembnost osebe so figure tudi različno velike (Tacol in Supšakova, 2019, str. 29).

Med četrtem in petim letom prehaja otrokovo risanje telesa od risanja glavonožca do risanja konvencionalne človeške figure. Posamezni deli telesa so lahko pri človeški figuri na začetku še precej nesorazmerni (Marjanovič Umek; v Marjanovič Umek in Zupančič et al., 2004, str. 397). Pri petletnem otroku figura na začetku plava na nebu, potem jo želi narisati na tleh in ji doda hribček, šele nato figuro nariše na dno lista. Zraven figure v tem obdobju prične risati še hiše, rastline, živali, pojavijo se različni motivi iz zgodb. Otrok figuro vedno bolj izpopolnjuje, barva

že površino, ki je v njenem ozadju (Valdes, 2013, str. 41). Načini, kako malček ali starejši otrok riše človeške figure, ki kažejo različna razpoloženja, so po Cox (2005) razmeroma stalni. Veselje riše tako, da črto za usta obrne navzgor. Malček riše enojno črto, starejši otrok pa dvojno. Žalost nariše mlajši otrok tako, da so usta obrnjena navzdol z enojno črto, starejši otrok pa to nariše z dvojno črto. Jezen obraz nariše otrok z vijugasto črto za usta ali pa nariše usta z zobmi. Lahko nariše tudi privzdignjene obrvi. Strah upodobi z navpičnimi črtami za lase in z vijugasto črto za usta. Presenečen človek ima na široko odprta usta in velike oči (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 142).

V raziskavi je Golomb (1992) ugotovil, da je solze za žalost narisalo 10 % šestletnih otrok in 90 % otrok, starih osem let. Glede barv podaja, da se mlajši otrok pri slikanju ne ozira toliko na realistično vrednost, pri starejšem otroku pa poteka razvoj uporabe barve že v smeri večjega realizma. V raziskavah, kjer so proučevali, katere barve uporabljajo otroci različnih starosti, so ugotovili, da dvoletniki in triletniki uporabljajo pri risanju večinoma le eno barvo. Mlajši otroci izberejo eno barvo predvsem zato, ker jim je pomembnejše prikazovanje oblik in figur kot barv. Risbe štiriletnih otrok pa že kažejo na to, da otroci želijo z barvami reprezentirati npr. modra voda, rumeno sonce, zelena trava ... Pri petletnikih postane uporaba barv odvisna od teme risanja in ima že nek pomen in predstavno vrednost. Tvorijo že prostorski okvir, kot je nebo in trava, in med njima narišejo določene predmete in dogodke (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 142–144). Prikaz čustev po Jolley (2010) lahko starejši otrok v risbi prikaže tudi vsebinsko, kot je npr. veselje predstavlja cvetoče drevo, prijazne osebe so narisane večje, svetle barve kažejo na pozitivna in temne barve na negativna čustva (Marjanovič Umek; Zupančič in Kavčič, 2019, str. 143).

2.7 Pomen glasbeno-plesnih dejavnosti za čustveno-socialni razvoj otroka v zgodnjem otroštvu

Š. Loti Knol (2011) navaja, da ima glasba aktivno in receptivno smer. Aktivna temelji na izvajanju glasbe, ki ima sporočilno podzavestno vrednost. Glasbene izkušnje v tej smeri omogočajo izražanje čustev in trenutnega razpoloženja. Z glasbo izražamo in premagujemo različne težave. Receptivna smer pa temelji na poslušanju glasbe z namenom spodbujanja in doživljanja različnih čustvenih vsebin ter usmerjanja pozornosti na lastno čustveno odzivnost (Prelog; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 8). Buh (2017) meni, da glasba pomaga posamezniku pri raziskovanju njegovih čustev, rešuje različne čustvene konflikte in odpravlja tesnobna stanja. Razvija socialne veščine, izboljša samopodobo in samozavest (Želimorski in Potočnik; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 56).

Smisel življenja vidi Mandič (1993) v gibanju. Pravi, da se skozi gibanje odraža naša življenjska zgodba, filozofija, identiteta, osnovne vrednote, opredelitve in odnos do sveta (Caf; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 88). Vsak naš premik in gib se razlije po celotni naši osebnosti po Bartemief in Lewis (1990). V nadaljevanju pojasnjujeta, da smo povezani med našimi mislimi, čustvi in

dejanji, med zunanjo realnostjo in notranjim doživljanjem (Caf; Vidrih in Potočnik, 2022, str. 88).

Ples ni le telesno odzivanje, temveč skozi ples izražamo tudi naše počutje, sprosti se naš duševni in duhovni svet. Gibanje in čustvovanje imata veliko skupnega, saj se vsa čustva kažejo v govorici telesa. Otrok najde posebno zadovoljstvo v plesu, kajti tako si lahko osvobodi občutja, ki bi jih s pomočjo besed težko spravil na površje. Otrok skozi gibanje spoznava sebe in svet okrog njega (Zagorc, 2006, str. 18). V predšolskem obdobju se otrok prilagaja okolju, pridobiva si nove prijatelje, z njimi komunicira, se igra in v različnih situacijah izraža različna čustva. Postopoma se z vrstniki tudi uvaja v svet glasbe in plesa (Ogrinec, 1999, str. 7). S pomočjo glasbene umetnosti si otrok gradi pozitivno samopodobo, pripadnost skupini, rešuje konflikte, prepoznava in izraža čustva, s pomočjo glasbe začuti sebe in drugega (Jeram, 2021, str. 65). Preko gibalnih iger, plesa, dotikov, dialoga z vrstniki in odraslimi s pomočjo različnih zvokov, glasbe in pripomočkov otrok v zgodnjem obdobju spoznava zavedanje svojega telesa, razširja skupno dejavnost, bogati komunikacijo, integracijo v skupini, integracijo čustev in uma ter telesa. Otrok domišljijo živi. Gibalno ustvarja sam, odrasli smo otroku pri ustvarjanju le v pomoč (Kralj in Videmšek, 1919, str. 71).

Ugledni pedagogi, kot so Komensky, Rousseau, Pestlozzy, Krupske in drugi, so menili, da sta glasba in ples pomembno vzgojno sredstvo, rezultati pa so toliko večji, če je delo zasnovano tako, da so otroci pri tem ustrezno motivirani. Dobre spodbude otroke pritegnejo, vzbujajo njihovo zanimanje, radovednost, pojavlja se želja po odkrivanju neznanega (Zagorc, 2006, str. 86). Gibalne dejavnosti spodbujajo otrokov motorični, emocionalni, socialni in intelektualni razvoj. Ples je povezava med telesnim in duševnim. Spodbuja prosocialne lastnosti, kot je npr. empatija, stabilnost, mentalna odprtost in iskanje novih rešitev (Kroflič, 1999; v Zagorc, Vihtelič Kralj in Jeram, 2013, str. 80).

Z biološkega vidika s plesom pri otroku razvijamo gibalne spretnosti, senzomotorične sposobnosti, dojemljivost za ritem in otrokovo večjo zavzetost za odnose v paru ali skupini. Z psihološkega vidika otrok s plesom izraža čustva, izraža svoja občutja, doživljanja in spoštuje čustva drugih. Bogati se njegov notranji svet, samopodoba in samozaupanje. Ples mu omogoča spodbujanje ustvarjalnosti in svobodno izražanje. Z kognitivnega vidika pri plesu rešujemo različno prostorsko predstavljalnost, sposobnost za razumevanje, predstavljanje, presojanje in reševanje problemov. Ples je s sociološkega vidika pomemben za vzpostavljanje stikov z drugimi, sodelovanje, zaupanje, reševanje problemov, empatijo, vodenje in podrejanje (Zagorc, Vihtelič et al., 2013, str. 10). Razvoj vsakega otroka poteka individualno in v odvisnosti od telesnega, čustvenega in socialnega razvoja. Otrok preko gibanja spoznava sebe, ozavešča svoj osebni prostor, sprošča svoje telo, preko opisovanja načinov gibanja si bogati besedni zaklad. Otrok se igra z gibanjem lastnega telesa. V gibalnem izrazu je rad svoboden, saj je zanj to naraven način izražanja. Z gibanjem je vedno prisotno notranje dogajanje, sporočanje in

čustveno doživljanje. Otrok se poleg gibalnih izkušenj zaveda tudi svojih čustev, občutij in se uči spoznavanja čustev drugih. To vpliva tudi na razumevajoče medsebojne odnose, ki si jih pridobiva v skupinskih dejavnostih. Ples je namreč tudi skupinsko delo kljub individualnosti, saj otrok vzpostavlja stike z drugimi, se prilagaja skupini, z njimi sodeluje, spoštuje različnost in premaguje sramežljivost (Kralj in Videmšek, 1919, str. 69).

Najprej je otrok egocentričen. Rad je v središču pozornosti in se izpostavlja pred vrstniki. Kmalu otrok preide na drugo stopnjo plesnega spoznavanja, kjer že izbira soplesalca. Z njim zapleše, se mu prilagodi ali ga vodi. V tretji stopnji pojmovanja plesnosti nastopa otrok kot individualni plesalec, sposoben je zaplesati v dvoje ali se vključiti v vsebino skupnega plesa (Ogrinec, 1999, str. 8).

Po kurikulumu si lahko otrok, star od enega do treh let, že izmišlja gibe, giba se lahko že z celim telesom in preizkuša gibanje posameznih delov telesa. Poskuša izvajati hitra in počasna gibanja v različnih smereh in na različnih ravneh. Preizkuša razliko med gibanjem in mirovanjem, med gibanjem na mestu in skozi prostor. Rad opazuje ples vzgojitelja in ga doživlja. V starosti od tri do šest let se otrok rad izraža z gibanjem in plesom, v plesu komunicira z vrstniki in odraslimi ter individualno in skupno ustvarja. Razlikuje že med telesnim delovanjem in sproščanjem. Izvaja dejavnosti v različnem tempu, ritmu, si zamišlja plesne vložke ter posamezne prvine sestavlja v plesno celoto. Pri plesu razlikuje odnose med deli telesa, odnos s soplesalcem v paru ali skupini (Kurikulum za vrtce, 1999; Zagorc, Vihtelič at al., 2013, str. 17).

Dvoletnik se ob poslušanju glasbe ziba levo in desno, naprej in nazaj, v ritmu se giba tudi z rokami. Triletnik se ob glasbi spontano giba in pri izvajanju včasih potrebuje tudi pomoč vzgojitelja. Njegova pozornost je kratkotrajna, zato naj plesne dejavnosti zajemajo vaje, ki se ponovijo samo nekajkrat. Po tretjem letu otrok že lahko izvaja določene plesne sekvence. Sledi lahko navodilom, posnema določene gibe in izvede določene naloge, kot npr. dotakne se glave, kolena, rame ... V četrtem letu že razvija domišljijo. Otrok se že zna gibalno izražati po pripovedovani pravljичni vsebini, ki mu je ostala v spominu. Pri petih letih se otrok na glasbo gibalno odzove z različnimi telesnimi gibi, kot je hoja po prstih, postavljanje stopala pred stopalo, hoja z dolgimi koraki, izvajanje različnih poskokov, teka ... Od petega leta otroku domišljija pojenja postaja vse bolj realen (Zagorc, Vihtelič at al., 2013, str. 13).

Pri šestih letih se že začnejo pojavljati razlike med dečki in deklicami. Koordinacija je bolje razvita pri deklicah. Želijo si biti baletke, so kreativne in ustvarjalne. Dečke bolj zanimajo različni športi, ki v njih prebujajo željo po tekmovalnosti. Tako deklicam in dečkom pa je še vedno skupno, da se uživljajo v različne vloge in se identificirajo z različnimi pravljичnimi junaki. Radi se učijo plesnih korakov, figur in sami ustvarjajo ples (Zagorc, Vihtelič at al., 2013, str. 14). Ples in igra sta povezana. Improvizacija plesa lahko temelji na prebranih zgodbah. Otrok si na podlagi prebranega nekaj predstavlja in to na podoben način gibalno prikaže. Otrok s pomočjo

plesa in svoje domišljije daje živim bitjem in predmetom pomen. Posebej resnična in izmišljena bitja (Zagorc, Vihtelič at al., 2013, str. 20).

Renata Srebot in Kristina Menih (1996) v knjigi Potovanje v tišino razlagata, da danes otroku primanjkuje tišine in umirjenosti. Otrok se ne poglablja toliko v igro, da bi jo doživel z vsemi čuti, ker je preobremenjen z drugimi stvarmi. Sčasoma spozna, da niso zanimivi le zunanji dražljaji z raznolikostjo, barvitostjo in napadalnostjo, ampak obstaja tudi notranji svet, v katerega se lahko zateče in iz katerega lahko srpa nove moči. Prej ko otrok to dojame, prej osvaja svet in se lažje zavaruje pred njegovimi negativnimi platmi (Zagorc, Vihtelič at al., 2013, str. 99). Ples je zlasti pomemben za otroka, ki se obnaša nasilno. Zanj so sprostivne vaje z dotikom novo doživetje, s katerimi spozna, da je tudi on lahko nežen. Ugotovi, da je s prijaznim dotikom pri drugih ljudeh doseže več kot z grobostjo (Srebot in Menih, 1996; Zagorc, Vihtelič at al., 2013, str. 82).

V zgodnjem otroštvu se otrok giblje svobodno, sposoben je improvizirati na spontan in ustvarjalni način. Starejši kot je, težje se odpira. Prav je, da otrok spozna, kakšne občutke sprošča gib v njem. Zna čustveno odreagirati in ta občutja izraziti na različne načine – tenkočutno, ekspresivno, dramatično oz. se v plesu izraža na svojevrsten način (Zagorc, 2006, str. 45).

2.8 Tehnike sproščanja, ki blagodejno vplivajo na čustveno-socialni razvoj otroka v zgodnjem otroštvu

Masaža nam omogoča pogovor preko kože, preko otipa, kjer prehaja energija človeka na drugega človeka. Blagodejno vpliva na naše počutje in nas sprošča. Če želimo masažo uporabljati pri otroku, jo moramo nujno prilagoditi njemu. Uporabo masaže lahko vključimo v vrtcu kot dodatek k različnim dejavnostim in služi kot sprostitvena dejavnost. V predšolskem obdobju poteka izvajanje masaže preko igre, kjer otroci masirajo drug drugega (Wilmes Mielenhause, 1999, str. 56).

Joga nas uči izključiti zunanji svet, se osredotočiti nase in najti pot do samega sebe. Zajema različne telesne vaje, tehnike dihanja in sprostivne. Vaje, ki se imenujejo asane, izvajamo počasi in natančno. Smisel teh vaj je usklajenost našega telesa in našega duha. Joga se otrokom zdi zabavna. Že sama imena za posamezne vaje so slikovita in otrok jih hitro poveže s konkretnimi predstavami. Posebno zadovoljstvo otrokom predstavlja pravljurna joga, kjer otrok preko pravljurne pripovedovane vsebine izvaja različne vaje, v katerih v vsakem položaju nekaj časa vztraja (prav tam, 1999, str. 58). Fantazijska potovanja so ena izmed tehnik sproščanja, kjer uporabljamo domišljijo in jo razvijamo. Zgodbe se poslušajo sede ali leže. Beremo počasi in mirno. Ob koncu otroku damo možnost, da se pogovori o občutkih, ki jih je doživel ob branju zgodbe (prav tam, 1999, str. 66).

Risanje in barvanje mandale predstavlja eno izmed tehnik sproščanja in iskanja svojega lastnega miru. Mandala je meditativna slika, ki ima različne geometrijske oblike, kot so krog, trikotnik in kvadrat, in predstavlja pot v lastno zavestno središče. Skozi mandalo lahko jasneje prepoznamo notranje konflikte, neskladnosti med konflikti in harmonijo ter jih izrazimo s pomočjo barv in oblik (prav tam, 1999, str. 82). Mandale so sestavljene iz različnih barv. Običajno so živo rdečih barv, ki so prepletene z nežno smaragdno in oranžno-rjavkasto barvo, pogosta je še biserno bela kombinacija. Vsi vzorci in barve imajo simboličen pomen (Brauen, 1998, str. 11).

Ustvarjanje z mandalo pri otroku vzpodbudi najčudovitejša čustva, kot so ljubezen, sočutje in lepota. Preko likovnega izražanja otroci sprostijo svoje zadržke in razvijajo svojo pozitivno samopodobo. Mandala je namenjena individualnemu izražanju. Posameznik izraža preko nje sebe, lahko pa jo ustvarja tudi skupina, kar pomeni, da je potrebno medsebojno sodelovanje in prilagajanje. V skupinskem ustvarjanju dovolimo, da se nam drugi približajo in se nas čustveno dotaknejo (Wilmes Mielenhause, 1999, str. 93).

3 PRAKTIČNI DEL

3.1 Problem, namen in cilji

Dobro počutje otroka je temelj za uspešno izvajanje vseh aktivnosti, ki potekajo doma in v sklopu vrtca. Vzgojitelji včasih v težnji, da otrok usvoji čim več znanja, pozabimo na to pomembno čustveno vrlino, ki vpliva na zdravje vsakega posameznika in na kvalitetne medsebojne odnose. Otroek svojo notranjo stisko velikokrat v svoji nemoči izraža z neželenim vedenjem ali pa se zapre vase. Zato je pomembno, da v vrtcu izvajamo različne dejavnosti, kjer otroci preko igre izražajo svoja čustva, kot so veselje, strahovi, jeza in žalost ter se o njih tudi pogovarjamo.

Namen naloge je, da otroci preko različnih dejavnosti izražajo svoja čustva, jih prepoznavajo pri sebi in drugih ter sprejemajo njihovo podobnost in drugačnost. S pomočjo različnih strategij učenja čustev otroci pridobivajo še na komunikacijskih veščinah in vseživljenjskih spretnostih.

Cilji raziskovalne naloge so:

- ugotoviti zmožnosti izražanja čustev, empatije in socialne vključenosti 4–5 let starih otrok,
- ugotoviti zmožnosti izražanja čustev, empatije in socialne vključenosti 2–3 leta starih otrok,
- ugotoviti razlike pri izražanju čustev, empatije in socialne vključenosti pri otrocih iz drugega starostnega obdobja in pri otrocih iz prvega starostnega obdobja,
- ugotoviti razlike med spoloma pri izražanju čustev, empatije in socialne vključenosti.

Časovni potek raziskave

Raziskava pri 4–5 let starih otrocih poteka skozi šolsko leto 2022/23.

Raziskava pri 2–3 let starih otrocih poteka v šolskem letu 2023/24.

3.2 Raziskovalni vzorec

V raziskovalni vzorec sta vključeni dve vrtčevski skupini, in sicer ena iz drugega starostnega obdobja in ena iz prvega starostnega obdobja. Iz drugega starostnega obdobja je vključena skupina 4–5 let starih otrok. V skupini je 12 dečkov in 8 deklic. V skupini iz prvega starostnega obdobja so otroci stari 2–3 leta. V njej je 8 dečkov in 6 deklic.

3.3 Raziskovalna vprašanja

1. V kolikšni meri že prepoznajo osnovna čustva, izražajo empatijo in občutijo socialno pripadnost otroci, stari 4–5 let?
2. V kolikšni meri že prepoznajo osnovna čustva, izražajo empatijo in občutijo socialno pripadnost otroci, stari 2–3 leta?
3. Ali obstajajo razlike med otroki iz drugega starostnega obdobja in med otroki iz prvega starostnega obdobja glede izražanja čustev, empatije in socialne vključenosti?
4. Ali obstajajo razlike pri izražanju čustev, empatije in socialne vključenosti med dečki in deklicami?

Načrt dela

Skupino otrok iz drugega starostnega obdobja in skupino otrok iz prvega starostnega obdobja bomo s pomočjo zgodb, glasbe, likovnega ustvarjanja in gibalnih iger popeljali k izražanju notranjega počutja, spodbujali k razvoju empatije in k oblikovanju različnih vrednot, ki pripomorejo k boljši socializaciji na oddelku.

Metoda dela

Uporabili smo kvalitativno metodo praktičnega dela preko evalvacije načrtovanega dela.

4 IZVAJANJE DEJAVNOSTI PRI OTROCIH, STARIH 4–5 LET

4.1 Tomo Kočar: Storžek v težavah – spodbujanje izražanja čustev, empatije in komunikacijskih veščin preko zgodbe

Namen:

Dejavnost smo izpeljali z namenom, da ugotovimo, če otroci, stari 4–5 let, prepoznajo osnovna čustva, jih znajo ubesediti ter neverbalno prikazati. V ta namen smo uporabili kot pripomoček štampiljke Čustva in zgodbo Storžek v težavah.

Cilji:

- pogovor o čustvih in počutju otrok z motivacijskim sredstvom štamčiljke Čustva,
- zgodba kot spodbuda za otrokovo učenje čustev,
- identifikacija otroka z pravljčnim junakom,
- prepoznavanje različnih čustev glavnega junaka,
- izražanje svojih misli in občutkov z besedo in s telesom v igri vlog,
- medsebojno sodelovanje in sprejemanje različnosti.

Motivacija:

Z otroki se pogovarjamo o čustvih. Med pogovorom jim ponudimo štamčiljke Čustva. Na desetih štamčiljkah so narisani otroški obrazi z različnimi čustvi. Spodbudimo jih, da razmislijo, katero čustvo na štamčiljki ustreza njihovem počutju. Vsak otrok si potem izbere eno štamčiljko, ki si jo odtisne na roko. Pove, kako se počuti ta dan in zakaj se tako počuti. Otroku prisluhnemo, sprejmemo njegova prijetna ali neprijetna čustva, skupaj se pogovorimo in iščemo rešitve za različno nastale situacije. Pomembno je, da otroka spodbujamo, da izraža tudi svoja neprijetna čustva, da se nam zaupa, saj tako razbremeni sebe in svojo notranjo stisko. Ključna je vloga odrasle osebe, ki z svojim vzgledom spodbuja druge otroke, da ji sledijo in se primerno čustveno odzovejo na izpovedi otrok. Po pogovoru otroke povabimo, da prisluhnejo zgodbi.

Osrednji del:

Otroci poslušajo zgodbo Storžek v težavah. Zgodbo ob ilustracijah obnovimo. Veverička Storžek in Zobek sta bila najboljša prijatelja. V jeseni je Zobek pomagal Storžku nabirati lešnike za ozimnico, zato se je začasno preselil k njemu. Ko je dela zmanjkalo, se Zobek ni spomnil, da bi odšel domov. Storžek je bil zato jezen. Zlagal se mu je, da so v njegovem duplu črvi, saj je vedel, da se jih Zobek zelo boji. Zobek je od strahu res pobegnul iz dupline. Na poti proti svojem domu sta ga ustavila žolna in detel. Povedal jima je, kakšna nesreča je doletela Storžka. Žolna in detel sta mu obljubila, da bosta odšla k Storžku poiskati črve. S kljunom sta skljuvala vso deblo, vendar črvov nista našla. Kako žalosten je bil Storžek, ko je prišel domov in videl, da je njegov dom uničen. Kmalu je prišel k njemu tudi Zobek, ki je uvidel, da kljub temu, da je želel Storžku pomagati, mu ni naredil prav velike usluge. Storžka je povabil k sebi domov. Vsak večer mu je spekel palačinke z lešnikovo kremo. Storžku je rekel, da lahko pri njemu ostane, kakor dolgo želi. Storžek mu je veselo prikimal in rekel, da samo pod pogojem, če vsaki drugi dan on peče palačinke. Po končani pravljici poiščemo odgovore na naslednja vprašanja:

Kdo sta bila Storžek in Zobek? Prijatelja.

Kako je Zobek pomagal Storžku? Pomagal mu je nabirati lešnike za ozimnico.

Kje je Zobek stanoval, ko je pomagal Storžku? Zobek je stanoval pri Storžku.

Kaj se je zgodilo potem, ko je dela zmanjkalo? Zobek ni želel zapustiti Storžkovega doma.

Kako se je počutil Storžek, ko se Zobek ni hotel vrniti domov? Bil je jezen.

Zakaj je Storžek Zobku rekel, da so v njegovi duplini črvi? Zlagal se mu je, da bi ga spodil iz svojega doma, ker je vedel, da se Zobek boji črvov.

Kaj je storil Zobek, ko mu je Storžek rekel, da so v duplini črvi? Zbežal je, ker se je bal črvov.

Zakaj je Zobek povedal Žolni in Detelu za črve v duplini Storžka? Želel je pomagati Storžku, da bi se le-ta znebil črvov, saj je vedel, da jih imata Žolna in Detel zelo rada.

Sta Žolna in Detel težavo rešila ali ne? Ne. Pri iskanju črvov sta mu uničila dom.

Kakšen je bil Storžek, ko je videl svoj uničen dom? Bil je žalosten in je jokal.

Kakšen je bil Storžek potem, ko mu je Zobek ponudil svoj dom? Bil je vesel, da je imel znova dom in dobrega prijatelja, ki mu je ponudil pomoč.

Zaključek:

Otroci se igrajo igro vlog. Uprizorijo zgodbo Storžek v težavah. Poskušajo se vživeti v vlogo obeh glavnih junakov. V igri vlog nastopata po dva otroka. Povezovalni element je odrasla oseba, ki oba otroka preko pripovedovanja zgodbe spodbuja, da se verbalno in neverbalno čustveno izražata.

Evalvacija:

Otroke preko pogovora in s pomočjo štampiljk Čustva motiviramo, da izražajo svoje počutje in navedejo razloge, zakaj se tako počutijo. Otroci izražajo predvsem pozitivne misli o svojem počutju, razen dveh deklic, ki povesta, da sta ta dan žalostni. Ena deklica pogreša svojo mamo, druga pa si želi domov k svoji mali mucici. Za tolažbo ju vzamemo v naročje in pocrkujemo. Tudi druge otroke vzpodbudimo, da ju objamejo in jima povedo kaj lepega. Deklici se hitro potolažita in pokažeta pripravljenost za sodelovanje v dejavnosti. V osrednjem delu ugotovimo, da večina otrok v zgodbi Storžek v težavah prepozna osnovna čustva, kot so jeza, strah, žalost in veselje. Pri odgovorih na zastavljena vprašanja otroci utemeljijo vzroke in okoliščine, zakaj oba glavna junaka izražata določeno čustvo. Otroci se vživijo v oba literarna lika in doživeto pripovedujejo, kaj vse preživljata in kako rešujeta nastale probleme. Z njima delijo veselje, žalost, strah, jezo ... Potem nadaljujemo dejavnost z igro vlog, ki poteka v parih. Opazimo, da obstaja nekaj razlik med dečki in deklicami glede izražanja čustev. Deklice se v nekaterih situacijah izražajo z nežnejšim in toplejšim tonom glasu kot dečki. Uporabljajo različne čustvene izraze, ki nakazujejo empatijo do glavnih likov (joče, ker je žalosten, strah ga je, ker se boji črvov, vesel je, da ima nov dom ...). Pri neverbalnem izražanju se deklice več telesno odzivajo z gibi in kretnjami ter obrazno mimiko kot dečki.

4.2 Kdo mi bo pomagal sešiti srajčico – vzpodbujanje individualnosti, sprejemanje različnosti in medsebojno sodelovanje preko gibalne zgodbe

Namen:

Otroci z gibanjem skozi pripovedovano vsebino ustvarijo skupinsko srajčko sreče.

Cilji:

- otrok posluša zgodbo in jo gibalno ponazarja po vsebini,
- medsebojno sodelovanje, iskanje rešitev, upoštevanje individualnosti in sprejemanje različnosti,
- spodbujanje otrokovega samozavedanja, lastne vrednosti in pripadnosti skupini.

Motivacija:

Z otroki se pogovarjamo o prijateljstvu. Kako lepo je, da si med seboj pomagamo in smo prijazni drug do drugega. Dan smo si polepšali tako, da smo se posedli v krog in vsak otrok je povedal nekaj lepega o vrstniku, ki je sedel zraven njega. Večina otrok je povedala, da jim je všeč, da se lepo igrajo skupaj ali da jim je všeč oblačilo, v katerega je oblečen njihov vrstnik ta dan. Otroke povabim k igrici, Mi posodiš svoje oblačilo, ki je nastala spontano ob pogovoru z otroki. Otroci si slečejo majice in jih dajo na kup. Izbrani otrok pristopi k oblačilom in si izbere majico, ki mu je všeč. Potem vpraša: «Čigava je ta majica?» Lastnik majice se oglasi: »Moja.« Izbran otrok nadaljuje: »Ali si jo lahko malo izposodim, ker me zebe.« Lastnik majice pritrди ali zanika na vprašanje. Igra poteka tako, da igro nadaljuje lastnik majice, ki jo je posodil drugemu otroku in traja toliko časa, da pridejo na vrsto vsi otroci. Na koncu imajo vsi otroci oblečene majice, ki pa niso njihove. Potem otroke povabimo, da sedejo na preprogo. Poteka pogovor o tem, kako nastane oblačilo in koliko truda je potrebno, da ga šivilje naredijo. Vzpodbudimo jih, da si s skupnimi močmi naredimo svoje oblačilo in postanemo mali vrtčevski krojači.

Osrednji del

Otroke motiviramo s pomočjo prirejene zgodbe Kdo je napravil Vidku srajčico? Dogajanje se odvija v telovadnici. Otroci se v »raztrgani« srajčki odpravijo v svet, da si poiščejo novo. Preko pripovedovane zgodbe jih spodbujamo, da izvajajo različne gibalne dejavnosti, kjer je potrebno medsebojno sodelovanje, prepoznavanje različnih težav in reševanje le teh. Za sredstva uporabimo razpoložljive športne rekvizite. Kot nagajivi otroci poskakujejo po hribčkih in dolinicah (poskoki gor in dol na polivalentnih blazinah). Po mostu (ležeča lestev) pridejo na cvetoč travnik. Tam se spremenijo v ovčke. Na tleh leži volna. Otroci se postavijo v pare. En

otrok ovija drugemu otroku volno okoli telesa in mu jo kasneje tudi odvijte. Pari se zamenjajo in dejavnost ponovijo. Gibalno aktivnost nadaljujejo tako, da postanejo grmi. Uležejo se na tla, dvignejo noge in jih skrčijo. Na noge si dajo volno in jo izmikajo (migajo s skrčenimi nogami). V nadaljnji aktivnosti postanejo pajki. Vzpenjajo se po stenski lestvi in se spustijo po drugi prislonejni lestvi navzdol. Kot pajki hodijo po vseh štirih in stkejo tkanino za srajčko (na tleh blago različnih oblik, velikosti in barv). Potem postanejo raki. Uležejo se na tkanino in z rokami in nogami »režejo« blago (noge in roke skupaj – narazen ...). Postanejo še ptički in sestavijo srajčko (rokavi, vratna odprtina, sprednji in zadnji del) ter jo z cik-cak poskoki ob robu tkanine tudi »zašijejo«. Spet se spremenijo v otroke. Presrečni so, da imajo novo srajčko. Skupaj zarajajo in zapojejo.

Zaključni del:

Igra Poišči svojo majico. Otrokom damo navodilo, da si slečejo majice, ki so si jih v uvodni motivaciji sposodili od vrstnikov, in jih položijo na kup. Oblačila malo premešamo. V nadaljevanju damo nalogo, da si poiščejo svoje oblačilo in ga oblečejo. Igra se konča, ko vsi otroci najdejo svojo majico.

Evalvacija:

Z otroki se v motivacijskem delu pogovarjamo na temo medsebojne pomoči in o tem, da se vsak kdaj znajde v težavah in potrebuje nekoga, ki mu prisluhne in se mu lahko zaupa. Kako pomembno je, da smo prijazni drug do drugega, si povemo kaj lepega in si med seboj pomagamo. Z igro Mi posodiš svoje oblačilo spodbujamo pri otrocih empatijo, saj otroci odstopijo svoje oblačilo vrstniku, ki ga zebe in s tem pokažejo pripravljenost deliti svoje stvari z drugimi. Za osrednji del priredimo zgodbo Kdo je napravil Vidku srajčico? Otroci se preko pripovedovanja odrasle osebe gibalno izražajo in ustvarijo skupinsko srajčico sreče. Med samim ustvarjanjem srajčice se otroci med seboj dogovarjajo, dopolnjujejo in usklajujejo ter tako krepijo medsebojne odnose in razvijajo komunikacijske veščine. Naredijo si srečno srajčico, ki je tako velika, da lahko vsi zlezejo vanjo. V zaključnem delu otroci slečejo majico, ki so si jo sposodili od svojega vrstnika in jo položijo na kup. Potem si poiščejo svojo majico in jo oblečejo. Otroci si vzamejo tako čas zase, posvetijo se sebi, se opazujejo in razmišljajo o izgledu oblačila, ki ga nosijo ta dan.

4.3 Mira Voglar: Živalski karneval – glasba za različna čustvena razpoloženja, spodbujanje izražanja empatije do različnosti in krepitev medsebojnih odnosov

Namen:

Naš namen je, da z glasbo za različna razpoloženja pri otrocih spodbudimo, da se otrok individualno giba in spoznava sebe ter se hkrati giba tudi v skupini in spoznava vrstnike.

Cilji:

- sposobnost poslušanja in usmerjanja pozornosti na glasbo,
- občutenje izraza in razpoloženja v glasbi,
- sposobnost gibanja telesa v koordinaciji z glasbo ter spoznavanje lastne zmogljivosti,
- vzpostavljanje čustvene in socialne povezanosti med otroki s pomočjo glasbe.

Motivacija:

Vizualizacija – Potovanje na puhastem oblaku. Otroci se uležejo na hrbet. Zaprejo oči. Globoko vdihnejo in izdihnejo. Prisluhnejo besedam: Ležimo na puhastem belem oblaku. Čutimo njegovo mehko, ko nas nežno dvigne v višave. Pozibava nas sem in tja. Dviga nas višje in višje, vse do modrega neba. Počutimo se lahkotno. Popelje nas na čudovit kraj, kjer je veliko pisanih barv, mamljivega vonja, iz ozadja se slišijo prijetni zvoki. Počasi se spušča in nas položi na mehko travo. Pomirjeni smo in sproščeni. Prisluhnemo zvokom in poskusimo začutiti, kako nam je lepo in kako srečni smo. Globoko vdihnemo in izdihnemo. Počasi odpremo oči in vstanemo.

Osrednji del:

Otroke povabimo, da prisluhnejo glasbeni pravljici Mire Voglar: Živalski karneval – glasba za različna razpoloženja (Camill Saint Saens). Pravljica je sestavljena iz pripovedovanega besedila in glasbe, ki portretira različne živali, fosile, pianiste, njihovo gibanje ter oglašanje. Za vsako žival je uporabljeno drugo glasbilo. Otroci se po vsaki kratki pripovedovani vsebini gibalno-plesno izražajo na predvajano glasbo.

Živalski karneval:

- Introdukcija,
- Kenguru,
- Petelin in kokoši,
- Ptičja spreletalnica,

- Fosili,
- Koračnica kralja leva,
- Antilopa,
- Kukavica v gnezdu,
- Slon,
- Želva,
- Akvarij,
- Labod.

Zaključek:

Otroci igrajo na MRI in se svobodno glasbeno kreativno izražajo. Svojo osebnost in čustva izražajo z igranjem na instrument – umirjeno igranje, impulzivno, jezno, veselo, preplašeno ...

Evalvacija:

Z vizualizacijo Potovanje na puhastem oblaku se otroci sprostijo, doživljajo prijetne občutke, osredotočajo se na lepe misli, stimulirajo svojo domišljijo in si najdejo svoj varen domišljjski kraj, kjer so lahko svobodni, lahkotni in srečni. V osrednjem delu otroci prisluhnejo glasbeni pravljici Živalski karneval. Svoje občutke in razpoloženje izražajo s plesom in ustvarjalnimi gibi. Vživijo se v glasbo in se nanjo primerno čustveno in razpoložensko odzovejo. Pri umirjeni glasbi izvajajo počasne in lahke gibe, ob živahni glasbi postanejo poskočni in veseli. Pripovedovane vsebine, ki so vključene pred vsako glasbo, otrokom nakažejo zgodbo o tem, kdo vse nastopa v glasbi in kako se giba. Pri plesno-gibalnem izvajanju so v ospredju deklice, ki so zelo kreativne in domišljjsko izvirne. Nekaj deklic hodi k baletu in na gimnastiko, kar se odraža tudi v njihovi gibčnosti, vztrajnosti in pri izbiri plesnih motivov. Med dečki izstopa otrok, ki se zna izrazito vživeti v glasbo. Zanimivo je opazovati njegovo obrazno mimiko, ki sovпада z predvajano glasbo. Rad vzbudi pozornost še pri drugih dečkih, ki ga posnemajo. V zaključnem delu imajo otroci MRI. Vsak otrok igra na instrument, s katerim se individualno izraža. Pri igranju izraža svoje karakterne lastnosti, trenutno razpoloženje, izliva svoja čustva ter kaže navzven svoja notranja doživetja. Otroci pri tem uporabljajo različna čutila, skozi glasbeno izvajanje se izraža njihov temperament, pri medsebojni izmenjavi glasbenih izkušenj in instrumentov se kaže socialna integracija in razvijanje pozitivnih medsebojnih odnosov. Izvajanje glasbe na njih vpliva blagodejno. Otroci so ob koncu dejavnosti sproščeni in umirjeni, saj svoje misli, želje in sanje potešijo preko glasbenega izražanja.

4.4 Čarobne karte plešejo – spodbujanje samozavedanja, empatije in socialne pripadnosti v skupini s pomočjo kartic Plešem in MRI

Namen:

Otroke želimo s pomočjo Čarobnih kart motivirati, da preko gibanja spoznavajo svoje telo, spoznavajo druge in si med seboj izražajo naklonjenost.

Cilji:

- otrok izraža naklonjenost do drugih s predstavljanjem in pozdravljanjem,
- otrok spoznava dele svojega telesa v gibalni igri,
- otrok navezuje preko gibalne igre stike z drugimi.

Motivacija:

Otroke z motivacijo popeljemo na temo pozdravljanja, poslavljanja in predstavljanja. Kako se predstavimo? Kakšne pozdrave poznamo? Ali pozdravljamo samo z besedami ali še kako drugače? Kako se predstavimo? Vsak otrok se predstavi s pomočjo ploskanja. Zloguje svoje ime in v enakem ritmu zaploska svoje ime. Ponovimo še vsi skupaj. Zaploskamo in zlogujemo otrokovo ime. Dejavnost poteka tako dolgo, dokler se ne predstavijo vsi otroci. Spodbudimo jih še, da vsak otrok z gibi pokaže, kako on pozdravlja, ko prihaja in odhaja. To naredimo še v parih.

Osrednji del:

Otrokom predstavim Čarobne karte. Povem jim pravila igre. Na svetlo roza karticah so označeni deli telesa, s katerimi plešemo in se gibamo. Na temno roza karticah je prikazano, če se dotikamo drug drugega ali ne. Oranžne kartice nakazujejo, ali se gibamo na mestu ali pa po prostoru. Da je igra bolj zanimiva, vključimo še male ritmične instrumente in otroke razdelimo na dve skupini. Ena skupina pleše na Čudežne karte, druga pa igra na instrumente. Tisti otroci, ki igrajo na instrumente, opazujejo plesalce in ugotavljajo, s katerim delom telesa plešejo. Potem se skupini zamenjata. Otroci izžrebajo kartice in v skupini preizkušajo gibanja.

Zaključek:

Masaža Spoznaj moje telo. Otroci jo izvedejo v paru. En otrok leži, drugi pa masira. Odrasla oseba je povezovalni element, ki ob umirjeni glasbi pripoveduje skozi zgodbo, katere dele telesa masiramo in kako.

Evalvacija:

Na temo pozdravljanja, predstavljanja in poslavljanja se otroci doživeto odzovejo. Predstavljajo se tako, da povedo svoje ime, si podajajo roke, se pozdravljajo z dober dan, nasvidenje, adijo, goodbye, z rokami mahajo v pozdrav, prikimavajo z glavo, se poljubljajo na lica, si dajejo »petke« ... Domišljija otrok je neizmerna in otroci jo znajo v polni meri izkoristiti. V osrednjem delu otrokom predstavimo kartice Plešem. Otroci se razdelijo med plesalce in glasbenike, ki igrajo na male ritmične instrumente. Vsak otrok izmed plesalcev ima možnost izbire ene svetlo roza, temno roza in oranžne kartice. Otroci se glede na izbiro kartic lahko gibajo z različnimi deli telesa, se lahko med seboj dotikajo ali ne, plešejo lahko na mestu ali po prostoru. Glasbeniki za gibanje plesalcev uporabljajo boben, zvončke in ropotulje. Opazujejo še, s katerim delom telesa se otroci gibajo. Pri sami izbiri kartic za ples z različnimi deli telesa so bili enakovredno izbrani vsi deli telesa, glede tega, ali se otroci dotikajo drug drugega ali pa ne prevladuje kartica dotiki, kar dokazuje, da si otroci želijo telesne bližine in topline vrstnikov. Prevladuje tudi kartica gibanja po prostoru, kar nakazuje na to, da so otroci polni energije, da potrebujejo gibanje in prostor. V zaključnem delu otroci spoznavajo svoje telo s pomočjo masaže. Otroke masaža sprosti, umirijo se, otroci se naučijo sprejemati dotike in bližino drugega. Masaža je za otroke zabavna sprostitevna igra, ki ima zdravilne in razvojne učinke.

4.5 Plešemo po afriško – sprejemanje drugačnosti

Namen:

Seznanjanje otrok z različnostjo in vzpodbujanje otrok k sprejemanju drugačnosti.

Cilji:

- otrok se seznanja z drugačnostjo,
- otrok spoznava različne običaje,
- otrok se giblje po značilnih ritmičnih afriške glasbe.

Motivacija:

Z otroki se pogovarjamo o drugačnosti. Pogledamo si videoposnetek o življenju Afričanov. Potem jih povabimo, da se nam pridružijo pri afriškem plesu.

Osrednji del:

Najprej se usedemo v krog. Na sredini kroga imamo prižgano svečko. Izbrani otrok vzame svečko in jo poda vrstniku, ki sedi zraven njega. Podajamo si jo tako dolgo, dokler ne pridejo na vrsto vsi otroci. Potem jo damo nazaj v krog. Po svečki potuje še afriški boben. Vsak otrok

zloguje svoje ime in udarja še v enakem ritmu po bobnu. Ime povemo tiho, glasno in zakričimo, prav tako tudi udarjamo po bobnu. Potem otrokom ponudimo afriške kostume in lasulje, da lahko bolje občutijo in se uživajo v drugačnost. Otroci izvedejo improvizirani plesu ob afriških ritmih in ob goreči dišeči svečki.

Zaključek:

Zaključek izvedemo z masažo Pismo iz Afrike. Otroke porazdelimo v dvojice tako, da eden od otrok v paru gleda drugemu otroku v hrbet. Smo otroci, ki smo na počitnicah v Afriki in pišemo pismo babici o življenju Afričanov, njihovih običajih ... Pismo narekuje odrasla oseba, eden od otrok v paru pa s palcem in kazalcem piše po hrbtu drugega otroka.

Evalvacija:

V uvodnem delu se z otroki pogovarjamo o tem, kako se ljudje med seboj razlikujejo. Otroci povedo, da se razlikujemo po barvi las, po barvi oči, velikosti ... Pogovarjamo se tudi o tem, da imajo ljudje po svetu drugačne običaje in navade kot pri nas. V nadaljevanju si ogledamo videoposnetek o življenju Afričanov. Otroci si z zanimanjem ogledajo videoposnetek, določene situacije v posnetku jih presenetijo, saj je njihovo življenje preprosto in obenem hkrati tudi zahtevno. Prisluhnemo še njihovi glasbi. Ob predvajanju afriške glasbe se otroci gibajo, njeni živahni ritmi jih prevzamejo, začutijo njeno odprtost, ki seže do srca ljudi ne glede na pripadnost, spol in barvo kože. Osrednji del pričnemo s svečko. Otroci se usedejo okoli nje in izbrani otrok prične s podajanjem svečke, ki potuje v krogu med otroki. Svečka kroži tako dolgo, dokler je ne dobijo vsi otroci. Njeno toplino sprejmejo vsi otroci, najpomembnejše pa je, da so otroci to toplino pripravljene deliti tudi z drugimi. Potem svečko postavimo na sredino kroga. Vzamemo afriški bobnen. Otroci udarjajo po bobnu in izgovarjajo svoje ime. Najprej srednje glasno, potem tiho, glasno in prav tako tudi udarjajo po bobnu. Najbolj jim je všeč, ko močno udarijo po bobnu in zakričijo svoje ime na ves glas. Zraven se smeji. V vrtcu imamo pustne kostume za Afričane. Spomnimo se na njih in jih prinesemo otrokom. Otroci se v afriških ritmih gibajo po plesišču, se prepogibajo, migajo z boki, poigravajo so se s cvetočim venčkom in izmenjaje igrajo na bobnen. V zaključnem delu izvedemo masažo, Pismo iz Afrike. Ugasnemo luč, prižgemo svečko in se prepustimo umirjeni glasbi. Otrok, ki je na počitnicah v Afriki, piše pismo babici o svojem počutju in doživetjih v tej prekrasni daljni deželi. Otroci prisluhnejo pripovedovanju odrasle osebe, ki jih vodi k izvedbi masaže, Pismo iz Afrike. Otroci preko zgodbe spoznajo zanimivosti o življenju v Afriki, ob umirjeni glasbi, si sproščajo svoje telo z masažo, z dotiki se zblížajo in si zaupajo.

4.6 Čustva, empatija in socialna pripadnost skozi likovno umetnost – slika Različni smo, skupaj se igramo in radi se imamo

Namen:

Otrok se z barvami in svobodno tematiko slikanja čustveno in razpoloženjsko izrazi. Izražanje čustev, nezavednega in vseh procesov, ki se zgodijo na neverbalni ravni, preko likovnega ustvarjanja.

Cilji:

- izražanje otrokovega razpoloženja z barvnimi karticami,
- izražanje otrokovega notranjega doživljanja preko likovnega ustvarjanja,
- spodbujanje otroka, da preko slike bolj »varno« izrazi svoje občutke, misli in razpoloženje,
- preko umetniškega procesa spodbujati pri otroku samozavest, samospoštovanje in komunikacijske veščine,
- sproščanje, osvobajanje in spodbujanje veselja z likovnim ustvarjanjem.

Motivacija:

Otrokom ponudimo kartice različnih barv – modra, zelena, rdeča, rumena in črna. Otrok izbere barvno kartico, s katero se poistoveti v danem trenutku. Na vsaki kartici je narisana simbol in napisan pomen barve za razpoloženjsko počutje. Modra barva s simbolom morja daje občutek sproščenosti in miru. Zelena barva s simbolom borovca ponazarja osebno zadovoljstvo, sočutje in pripravljenost pomagati. Rdeča barva s simbolom krvi in ognja ima tako pozitivne kot tudi negativne lastnosti. Povežemo jo lahko s pogumom in ljubeznijo ali pa z agresivnostjo in jezo. Rumena barva je barva sonca in na nas vpliva razigrano, ustvarjalno, komunikativno in radovedno. Črna barva s simbolom črne obleke je najtemnejša barva in predstavlja znake potrtosti.

Osrednji del:

Otroke povabimo k mizi s pripomočki za likovno ustvarjanje – vodene barvice, voda, čopiči in risalni listi. Damo jim navodilo, da naslikajo na temo Različni smo, skupaj se igramo in radi se imamo. Po končanem slikanju vsakega otroka vprašamo, kaj je naslikal, zakaj je to naslikal in kako se je počutil ob slikanju. Spodbujamo ga, da pri opisovanju slike spozna sebe kot oblikovalca in ustvarjalca, izrazi in predstavi svoja skrita počutja, čustva ter preko pripovedovanja skozi sliko razvija komunikacijske veščine.

Zaključek:

Po končani likovni dejavnosti otroci izrežejo motive, ki so jih naslikali, in jih prilepijo na palice. Poistovetijo se z motivom na palici, se kreativno izražajo, sproščajo se in izpovedujejo svoja čustva ter medsebojno sodelujejo.

Evalvacija:

V motivacijskem delu si otroci izbirajo barvne kartice glede na njihovo trenutno počutje. Izbrane so vse kartice razen črne. Večina otrok pove, da so tisti dan dobre volje in temu primerna je bila tudi izbira kartic. To se je odražalo tudi v osrednjem delu, kjer se otroci likovno izražajo. Uporabljajo svetle barve, srčke, motive svojih domačih, travnik s cveticami in metulji, različne domače živali ... Veliko je modre barve, ki je z vidika barvne psihologije barva razuma in predstavlja varnost in zaupanje. Rdeča barva je barva čustev, ki v nas vzbuja ljubezen ali pa nemir in agresijo, če je rdeče preveč. V likovnih upodobitvah otrok ni opaziti njene pretirane uporabe. Zelena barva je čustveno pozitivna barva, ki nam daje sposobnost imeti rad samega sebe in druge. V slikovnem prikazovanju je uporabljena predvsem za barvanje podlage. Otroci uporabijo tudi veliko rumene barve, ki je najsvetlejša med vsemi osnovnimi barvami. Rumena barva prebudi v nas živahnost, rada ima duševne izzive in osvobaja pred strahovi. V likovnem ustvarjanju otrok ni uporabljeno veliko črne barve, ki pomeni skrivnost, depresivnost, utesnjenost in strah. Opazili smo, da so otrokom pomembnejši od barv motivi, ki jih želijo narisati. V naši dejavnosti otroci slikajo npr. zelene obraze, modro sonce, rumeno muco ... V zaključku otroci svoje slikovne motive izrežejo in si jih pritrdijo na palice. Naredijo si ploske lutke in se vživijo v podobe, ki jih imajo na palici. Otroci se med seboj družijo, izkazujejo svoje počutje preko lutke na palici in si bogatijo svoj besedni zaklad preko komunikacije z vrstniki.

4.7 Mandala kot likovna vzpodbuda za izražanje občutij, empatije in vzpodbujanje socializacije

Namen:

Otrok s pomočjo mandale odkriva svoj notranji svet, raziskuje svoje telo in se povezuje z ostalimi otroki v celoto.

Cilji:

- otrok se ob slikanju mandale sprošča,
- otrok s pomočjo mandale spoznava svoje telo, se povezuje z vrstniki in jih preko telesnega stika začuti.

Motivacija:

Otrokom ponudimo mandale. Barvanje mandal poteka ob umirjeni glasbi. Po končani likovni dejavnosti izberemo mandalo, s katero se otroci kreativno izražajo v osrednjem delu.

Osrednja dejavnost:

Otroke povabimo, da si ogledajo mandalo. Otroci opazujejo mandalo in z lastnim telesom prikazujejo gibe, ki ponazarjajo različne simbole na mandali. Vsak otrok pokaže svoj gib, ki se lahko večkrat ponovi, posamezni gibi med otroki se dopolnjujejo, da nastane koreografija, ki se med seboj spaja. Vzorec na mandali je identičen ali približen z vzorcem, ki ga otroci naredijo s svojimi telesi.

Zaključek:

Dejavnost zaključimo z vizualizacijo Morje. Ležimo na hrbtu in imamo zaprte oči. Dihamo umirjeno. Otroci prisluhnejo odrasli osebi, ki jih popelje v svet uživanja morskih radosti.

Morje

Smo na morju. Morje je obarvano s čudovito modro-zeleno barvo. Veter rahlo pihlja. Ležimo na plaži, kjer drobci peska blagodejno vplivajo na naše telo in nam dajejo občutek sproščenosti. Začutimo vonj borovcev in vonj morja. Vonj je prijeten, lažje zadihamo, počutimo se svobodni. Morje nas povabi, da z nogami stopimo vanj in začutimo, kako nam njegova slanost odžene vse bolečine in prinaša zadovoljstvo ter umirjenost. Občutek je prijeten, kot da nas morje želi pozdraviti. Na blazini nas valovi nežno ponesejo in pozibavajo, igrajo se z našimi telesi in mislimi. Morje je čudovito, umirja nas, sončni žarki pa božajo in pojejo uspavanke. Valovi se še nekaj časa igrajo z nami, potem pa nas ponesejo proti obali. Počasi odpremo oči, se pretegnemo in sproščeno vstopamo v nov dan.

Evalvacija:

V uvodnem delu otroci barvajo mandale ob umirjeni glasbi. Mandala je že dolgo znana kot terapevtsko sredstvo. Njeno barvanje učinkovito vpliva na naš um, sproščenost, povezanost in harmonijo. Ko barvamo mandalo izbiramo barve glede na naše počutje. Kontrasti, ki pri tem nastajajo, predstavljajo nasprotja in nas učijo, da ima vsak od nas svetle in temne strani ter da je potrebno sprejeti sebe in druge v tej popolni nepopolnosti. Otroci so navdušeni nad barvanjem mandal prav zaradi čarobnih učinkov, ki jih prinaša le-ta. Zelo radi jih imajo, vzamejo si čas zanje in se jim popolnoma posvetijo. Pri barvanju so vztrajni, po navadi izbirajo živahne barve, ki mandalam dajejo posebno energijo in moč vesolja. Za osrednji del izberemo

mandalo, ki izstopa s svojimi preprostimi simboli in odlično izbranimi barvnimi kontrasti, ki vsak simbol postavlja v ospredje. Z otroki se postavimo v krog, mandalo postavimo na sredino in vsak otrok pokaže gib, ki je usklajen z simbolom na mandali. Otroci zelo dobro opazujejo detajle na mandali, med seboj se dopolnjujejo, njihovi posamezni gibi se združujejo. Simbol na mandali se prezrcali v gib, ki ga otrok prikaže s svojim telesom. Otrok ustvari unikatno umetnijo iz svojega telesa, ki se s telesi drugih otrok zlije v celoto. V zaključnem delu se sprostimo z vizualizacijo Morje. Otroci v svoji domišljiji doživljajo vse radosti, ki jim jih predstavljajo počitnice na morju – pozibavanje na valovih, omamljiv vonj slane kopeli z dodatkom vonja po borovcih in žgečkanje toplih sončnih žarkov po telesu.

5 IZVAJANJE DEJAVNOSTI PRI OTROCIH STARIH 2–3 LET

5.1 Piščanček Pik – zgodba o čustvih

Namen:

Naš namen je otroke spodbuditi, da uporabljajo knjigo kot vir informacij in jih potem preko zgodbe seznaniti z različnimi čustvi.

Cilji:

- otrok si ogleduje knjige na temo o čustvih,
- otrok preko zgodbe spoznava različna čustva,
- otrok izraža svoje počutje preko čustvenih simbolov iz zgodbe,
- otrok poskuša posamezni čustveni simbol iz zgodbe opisati.

Motivacija:

Otrok si ogleduje različne knjige na temo o čustvih. Ob ogledu ilustracij poteka pogovor o čustvih. Razmišljamo o tem, kdaj smo žalostni, veseli, jezni in prestrašeni. Otroke poskušam preko pogovora spodbujati k izražanju čustev.

Osrednji del:

Otrokom doživeto preberemo zgodbo Piščanček Pik. Zgodbo ob ilustracijah obnovimo. Sonce potrka na jajčno lupino, kjer spi piščanček Pik in ga bodri, naj se končno izvali, saj je že predolgo v jajcu in bi ga rad spoznal. Piščanček Pik se pretegne in s kljunčkom odpre jajčno lupino. Ozira se naokrog in išče svojo mamo. Sonce mu pove, da mame ni doma in da je šla morda iskati

zajtrk. Piščanček Pik je neučakan in se odloči, da jo pojde poiskati. Na vrtu se spotakne ob črno nogo. S kljunčkom jo pikne in vpraša, če je njegova mama. Bitje mu odgovori, da ni njegova mama, da mu je ime strah Ah in da se je zelo prestrašil, ko ga piknil v nogo. Piščanček si sam pri sebi reče, da ne želi prestrašene mame, in se odpravi dalje. Ustavi se pred veliko zeleno nogo, pikne jo in vpraša, če je morda ona njegova mama. Bitje mu odgovori, da je jeza Grr in da je jezna, ker jo je piknil v nogo. Piščanček si ni želel jezne mame in se odpravi dalje. Kmalu zagleda pred sabo veliko sivo nogo, pikne jo in vpraša, če je njegova mama. Bitje pove, da je žalost Joj in da je žalostna, ker jo je piknil v nogo. Piščanček si ni želel žalostne mame in se je odpravil dalje. Obstane pred veliko pisano nogo, pikne jo in vpraša, če je ona njegova mama. Bitje mu odgovori, da je veselje Haha in da je vesela, ko jo je poččegetal. Piščanček si želi vesele mame, zato jo vpraša, če bi bila njegova mama. Veselje mu odgovori, da je pravi šaljivec, in ga poččegeta. Piščanček se zasmee in veselo poskoči. Glasno hihitanje prikljče kokljo, ki že ves dan išče piščančka. Veselje piščančku pove, da je to njegova mama, ki jo je tako dolgo iskal. Piščanček se stisne k mami in ji pove, da je vesel, da jo je končno spoznal. Potem koklja vzame Pika pod perut, zraven vzameta še Veselje in vsi skupaj se odpravijo proti domu. Skupaj si privoščijo dober zajtrk.

Zaključni del:

Otrokom pokažemo sličice čustvenih bitij iz zgodbe – strah, jeza, žalost, veselje in piščančka, ki išče mamo. Vsakega otroka posebej povabimo, da izbere po eno sličico. V drugem izboru dodamo še sličico piščančka, ki najde svojo mamo. Tudi tokrat si vsak otrok izbere po eno sličico. Otroke spodbujamo, da povedo, zakaj so se odločili za svoj izbor.

Evalvacija:

V uvodu si otroci ogledujejo knjige o čustvih in o človeškem telesu. Ob ilustracijah v knjigi poteka pogovor med odraslimi in otroki o različnih čustvih, njihovih značilnostih in situacijah, ki nas pridejo do njihovega izražanja. V osrednjem delu preberemo zgodbo Piščanček Pik in otroci jo z zanimanjem poslušajo. Zgodbo ob ilustracijah obnovimo, da otroci večkrat slišijo različne čustvene izraze, s katerimi se glavni junak srečuje v zgodbi, in si jih tako lažje zapomnijo. V zaključnem delu otrokom ponudimo, da izbirajo med sličicami, ki jih povzamemo iz zgodbe – sličica piščančka Pika, ki išče svojo mamo, in sličice štirih čustvenih bitij, ki jih je srečal na svoji poti (jeza, strah, veselje in žalost). Večina otrok izbere sličico piščančka Pika, ki išče svojo mamo, le ena deklica izbere žalostno bitje, ker pogreša svojega »atija.« V drugi izbiri, kjer smo dodali ostalim sličicam še sličico piščančka, ki je našel svojo mamo, so vsi otroci razen enega otroka izbrali piščančka, ki je našel svojo mamo. Deklica je znova izbrala žalostno bitje, ker pogreša svojega »atija.« Iz izbranih sličic je mogoče razbrati, da otroci pogrešajo svojo mamo in da so najbolj veseli, ko je njihova mama zraven njih. Prav tako si je enako želel tudi piščanček Pik. Izjema je le ena deklica, ki je zelo navezana na svojega očeta, čeprav živi v

skupnosti z obema staršema. Zanimiva je tudi njihova interpretacija različnih čustvenih simbolov – jeza je grda, ima take zobe, strah tako gleda, ima velike oči, žalost joče in veselje se smeji.

5.2 Gibalna igra Zakaj pa joče – izražanje čustva žalosti

Namen:

Preko gibalne igre, Zakaj pa joče, želimo otroke osveščati o tem, da imajo tudi živali čustva, da jih izražajo tako kot ljudje in da so pri rešitvi svojih težav bolj nemočni kot ljudje. V dejavnosti smo se opredelili na čustvo žalosti.

Cilji:

- prepoznavanje čustva žalosti preko gibalne igre Zakaj pa joče.

Motivacija:

Otroke animiramo s pomočjo plišastih živali, zajčka in ptička. Oba se potožita otrokom, da sta žalostna. Ptiček pove, da je žalosten, ker ne zna leteti, zajček pa potarna, da je žalosten, ker ne zna poskakovati. Otroke preko pogovora, s pomočjo plišastega zajčka in ptička spodbujamo, da odgovarjajo na vprašanja: »Kako lahko pomagamo ptičku in zajčku?« Kaj lahko naredimo, da ne bosta več žalostna? Ali smo tudi mi kdaj žalostni? V nadaljevanju otroke povabim k gibalni igri Zakaj pa joče?

Osrednji del:

Z otroci izvedemo novo gibalno igro Zakaj pa joče (M. Voglar), kjer se otroci seznanijo z čustvom žalosti in kako lahko žalost premagamo.

Zakaj pa joče (M. Voglar)

Zakaj pa joče zajček?

Ker skakati ne zna?

Hopa sem in hopa tja,

tako po zajčje se skaklja.

Zakaj pa joče ptiček?

Vzleteti se boji.

Krila ptiček moj razpni,
tako po ptičje se leti.

Zakaj pa joče Mojca?
Ker jo boli močno.
Trikrat pihni, glej tako,
pa te bolelo več ne bo.

Zaključni del:

Otroci se v prosti igri igrajo s plišastimi igračkami in z dojenčki v kotičku Dom.

Evalvacija:

V uvodnem delu so otroci animirani s pomočjo plišastega ptička in zajčka, ki sta se znašla v težavah in sta žalostna. Zajček pove, da ne zna skakati, ptiček, da ne zna leteti. Iščemo različne ideje za rešitev njunih težav. Potem predstavimo gibalno igro Zakaj joče? (Mira Voglar), kjer se nam odgovori kar sami ponujajo. Najprej otrokom doživeto preberemo besedilni tekst. V zgodbi nastopajo zajček, ptiček ter deklica. Potem besedilni tekst znova preberemo in ga ponazorimo s slikovnimi motivi zajčka, ptička in deklice. Sledi utrjevanje zgodbe, pogovor in iskanje rešitev. Zajček je žalosten, ker ne zna skakati, ptiček ker ne zna leteti, in deklica joče, ker se je udarila in jo boli. In kako jim lahko pomagamo? Skozi pripovedovano vsebino poiščemo odgovore. Zajčka lahko razveselimo tako, da ga naučimo skakati, ptička razvedrilo, ko ga naučimo leteti, in deklico potolažimo, ko ji popihamo boleče mesto. Gibalno igro potem izvedemo tako, da pripovedujemo vsebino in gibalno prikažemo, kako se giba zajček, ptiček, ter popihamo na svojo »bolečo« roko. Otroci doživeto posnemajo naš gibalni prikaz zajčka, ki skače, ptička, ki leti in popihajo na svojo »bolečo« roko. Čustvo žalosti pri živalih in otroku premagamo z iskanjem rešitev za njegovo premostitev, z nudenjem nesebične pomoči in z izražanjem sočutja do pomoči potrebnih. Preko gibalne igre otroke osveščamo, da imajo tudi živali čustva, ne samo ljudje. V našem primeru je izpostavljeno čustvo žalosti. V zaključnem delu se otroci igrajo v kotičku Dom s plišastimi igračkami in dojenčki. Otroci izražajo sočutje in empatijo do plišastih živali in dojenčkov z božanjem, ljubkovanjem in pestovanjem. Deklice se večinoma igrajo z dojenčki, dečki imajo raje plišaste igrače ali pa svoje igrače od doma. Dojenčke in plišaste igrače si otroci izposodijo tudi za počitek in s pomočjo le-teh stopijo v svoj svet sanj. Opazimo, da tujejezični otrok v dejavnosti in pri igri še ne komunicira z vrstniki, išče pa že stike z njimi in jih posnema.

5.3 Prstna igra Nagajiva biba – hudomušno izražanje čustva jeze

Namen:

Naš namen je otrokom skozi prstno igro Nagajiva biba prikazati čustvo jeze na hudomušen način.

Cilji:

- otrok se preko prstne igre Nagajiva biba seznanja s čustvom jeze na hudomušen način.

Motivacija:

Otrokom predstavimo prstno lutko gosenico, ki pove, da rada nagaja otrokom in jih jezi. Otroke vzpodbujamo, da sami povedo kaj jih jezi in kakšni so takrat. Potem se otroci seznanijo z novo prstno igro Nagajiva biba.

Osrednji del

Izberemo otroka, po katerem se sprehaja nagajiva biba in ga jezi.

Nagajiva biba

Biba buba baja

po (ime otroka) se sprehaja
in nagaja.

Pa se (ime otroka) razjezi:

»Čakaj, čakaj, biba ti!«

Biba pač ni kriva, če je nagajiva.

Zaključek:

V zaključku otrokom damo barvne kroge iz trše lepenke. Otroci kroge lepijo drug zraven drugega in nastaja biba, kateri s flomastrom narišejo še noge, oči in tipalke.

Evalvacija:

Na začetku so otroci motivirani z prstno lutko, nagajivo gosenico, ki rada jezi otroke. Pogovarjamo se o tem, kdaj smo jezni in z obrazno mimiko prikažemo, kako izgledamo takrat.

V osrednjem delu vsakega otroka obišče nagajiva biba in ga jezi. Biba se sprehaja po telesu otroka, mu skoči na glavo, nos, ga povleče za hlačnico ... Ko biba otroka že preveč jezi, ji zažugamo s prstom in jo okaramo z besedami: »Čakaj, čakaj, biba ti!« Biba v nadaljevanju pravi, da ni sama kriva, ker je je nagajiva, opraviči se in požgečka vsakega otroka po trebuščku, da privabi smeh iz njega. Biba najprej otroka jezi. Potem uvidi, da otrokom to ni všeč in išče rešitve, kako pri otroku jezo premostiti in ga spraviti v dobro voljo. Rešitev najde tako, da otroka požgečkala po trebuščku in iz njega privabi smeh in dobro voljo. V sami dejavnosti želimo otroke osveščati o tem, da lahko jezo, ki jo povzročimo pri sebi in pri drugih premagamo z dobro voljo in s pripravljenostjo, da se potrudimo, da se prijetno počutimo sami in ljudje v naši bližini. V sami dejavnosti je jeza predstavljena na hudomušen način in otroci niso jezni v pravem pomenu besede. Opaziti je, da igra ni všeč vsem otrokom, saj nekaj otrok ne želi, da se biba sprehaja po njihovem telesu in se ji odmika. Tiste otroke biba ni jezila, temveč jih je samo požgečkala po trebuščku, da je privabila dobro voljo na njihove obraze. Med samo dejavnostjo otroke spodbujamo, da sodelujejo, zlasti v tistem delu, ko bibi z besedami in s prstom žugajo naj jih preneha jeziti. V zaključnem delu so otroci likovno ustvarjali bibo iz barvnih krogov. Otroci so krogce lepili na podlago in potem bibi z flomastrom narisali še noge, oči in tipalke. Nastale so zanimive bibe, vsaka drugačna, posebna, tako kot otroci, ki so jih ustvarjali.

5.4 Rajalna igra Biba buba baja – hudomušno izražanje čustva strahu

Namen:

Naš namen je otrokom preko rajalne igre Biba raja prikazati čustvo strahu na hudomušen način.

Cilji:

– otrok se preko rajalne igre seznanja s čustvom strahu na hudomušen način.

Motivacija:

Motivacija otrok poteka s Črnim mucem, ročno lutko. Potem otroke popeljemo preko deklamacije in gibanja v svet Črnega muca.

Črni muc kaj delaš?

Črni muc kaj delaš?

Pusti me, zdaj spim!

Črni muc, kaj delaš?

Zdaj se pretegujem.

Črni muc, kaj delaš?
Zdajle se umivam.
Črni muc, kaj delaš?
Zdajle zajtrkujem.
Črni muc, kaj delaš?
Zdajle se igram.
Črni muc, kaj delaš?
Pusti me, zdaj spim!

Osrednji del:

V osrednjem delu izvedemo rajalno igro Biba raja. Otroci naredijo krog. V sredini kroga dremlje Črni muc (izbran otrok). Zarajamo okrog Črnega muca. Ko ga s petjem prebudimo, se razbežimo, ker se ga bojimo.

Biba raja

Biba buba baja
pleše ringaraja.
Malo sem in malo tja,
biba stopa ena, dva.
Sredi kroga buci buc,
dremlje, dremlje črni muc.
Črni muc se prebudi
Bibe ni, ni, ni!

Zaključni del:

V zaključnem delu se otroci igrajo z ročnimi lutkami, vključno s Črnim mucem.

Evalvacija:

Otrokom najprej predstavimo Črnega muca, ročno lutko. Skozi pogovor le-ta otroke sprašuje, kaj vse radi počenjajo in česa ne. Pove jim, da se on zelo rad preteguje, umiva, zajtrkuje, igra, najraje pa spi in ne mara, če ga kdo zbudi. V nadaljevanju otrokom preko deklamacije in s pomočjo ročne lutke prikažemo, kaj vse muc rad dela. Potem z otroki zaplešemo rajalno igro Biba raja. Otroci rajajo v krogu, na sredini pa spi črni muc (izbrani otrok). S petjem prebudimo muca, ta nas grdo pogleda, prestrašimo se in zbežimo na vse strani. V sami dejavnosti je strah predstavljen na hudomušen način. Otroci se vživijo v samo igro. Ko muc spi, otroci rajajo. Razbežijo se, ko se muc zbudi, saj vedo, da je jezen, ker so ga zbudili. V zaključnem delu se

otroci igrajo z ročnimi lutkami, med njimi je tudi Črni muc. Preko igre z ročnimi lutkami otroci spoznajo, da je Črni muc zelo prijazen in se jim ga ni potrebno bati. Z njim se pogovarjajo, ga božajo, nahranijo ga in ga peljejo na sprehod. V sami dejavnosti želimo otroke osveščati, da nas je včasih strah in da ta strah lahko premagamo, če se soočimo z njim. Velikokrat se bojimo stvari, čeprav zato ni vzroka oz. je vzrok samo v naših glavah in v mislih.

5.5 Biba torto meša – izražanje čustva veselje

Namen:

Naš namen je preko prstne igre Biba torto meša pri otrocih vzbuditi in prepoznati čustvo veselja.

Cilji:

– otrok izraža čustvo veselja pri igri z baloni in pri izvajanju prstne igre Biba torto meša.

Motivacija:

Motivacija otrok poteka s pomočjo glasbe in pisanih balonov, na katerih so narisana različna čustva. Otroci se poigravajo z baloni in z njimi plešejo.

Osrednji del:

Z otroki sedemo na preprogo. Otroke povabimo, da se pridružijo bibi pri peki torte. Vsak otrok pove, kakšno torto ima rad. Potem poteka individualna igra z vsakim otrokom.

Biba torto meša (M. Voglar)

Biba torto meša, vija, vaja, vija, vak.

Biba torto reže, šlik, šlak, šlik, šlak.

En kos torte ti dobiš, drugega pa mala miš.

Bibina kuhinja je otrokova dlani. Krožimo s kazalcem in po otrokovi dlani. S kazalcem režemo torto po otrokovi dlani. Primemo navidezen kos torte in ga ponudimo otroku. Vživimo se v vlogo male miši, odpremo usta in pojemo kos torte.

Zaključek:

Otroci se igrajo v kotičku Dom, kjer imajo na razpolago sredstva iz kuhinjskega kotička.

Evalvacija:

Otroke najprej motiviramo z glasbo in baloni. Otroci se poigravajo z baloni, glasba poskrbi za veselo vzdušje. Potem otroke povabimo, da se nam pridružijo pri peki torte. Izvajamo prstno igro Biba torto meša. Poteka individualna igra z vsakim otrokom, ki pripravi skupaj z bibo torto. Ko je torta gotova jo postrežemo. Otroku ponudimo kos torte, odrasla oseba prevzame vlogo male miši, ki tudi dobi svoj delež torte. Namen igre je, da se posvetimo vsakemu otroku, da ga opazimo in da začuti, da je pomemben. V zaključnem delu se otroci igrajo v kuhinjskem kotičku, kjer imajo različne kuhinjske pripomočke in slano testo. Otroci pripravljajo svojo torto po bibinem receptu. Vživijo se v igro vlog, v katero vpeljejo svojo domišljijo, razvijajo pozitivne socialne odnose v skupinski igri in razvijajo svoj besedni zaklad v medsebojnem komuniciranju.

5.6 To sem jaz – igra za spodbujanje otrokovega samozavedanja, pozitivne samopodobe

Namen:

Preko igre otroke spodbuditi, da se zavedajo sebe, svojega telesa.

Cilji:

- otrok prepozna svoje telo,
- otrok se zaveda svojih podobnosti z drugimi in hkrati z različnostjo.

Motivacija:

Otrokom pokažemo ogledalo. Vsak otrok se pogleda vanj. Otroka spodbujamo, da si pogleda barvo svojih oči, las, ušesa, nos, usta ... Pove nam, če si je všeč ali ne.

Osrednja dejavnost:

V osrednji dejavnosti otroci poslušajo moje pripovedovanje in me posnemajo v gibalnem prikazu.

To sem jaz

To je moja glava,
to je moj obraz.
Vrat in pa ušesa,
glejte, to sem jaz!

Zadaj imam hrbet,
spredaj pa srce.
Zgoraj imam roke,
spodaj pa noge.

Pokažemo na svojo glavo, pobožamo se po obrazu in se gladimo po vratu in ušesih. V nadaljevanju se pogladimo od glave do nog. Potem pokažemo na hrbet in srce, dvignemo roke in se pobožamo po nogah.

Zaključek:

Otrokom pripravimo na krožnikih različno sadje – limone, kivi, pomaranče, jabolka, banane, grenivke, soljeni paradižnik ... Pred otroka postavimo ogledalo. Otrok sadje okuša in se ogleduje v ogledalu. Opazuje svojo obrazno mimiko ob okušanju različnih okusov – kisló, sladko, grenko, slano.

Evalvacija:

Otroci najprej spoznavajo sebe s pomočjo ogledala. Opazujejo svojo podobo v ogledalu, svoje obrazne poteze, barvo oči, las ... Med opazovanjem poteka pogovor o njihovem vizualnem izgledu in o tem, kako je vsak drugačen, a hkrati smo si tako podobni. Potem spoznamo novo gibalno igro To sem jaz. Preko nje otroci spoznavajo svoje telo, si ga ogledujejo in se tipajo. Z nežnim božanjem posameznih delov telesa otroci sebi izkazujejo ljubezen, krepijo svoje samozavedanje in pridobivajo na svoji pozitivni samopodobi. V zaključnem delu se pogovarjamo o tem, da imamo ljudje različna razpoloženja in da so ta odvisna od situacije, v kateri smo. Naše razpoloženje pogosto prikazujemo z obrazno mimiko in z gibi telesa, z govorom in z našim vedenjem. Otrokom nadalje ponudimo krožnike, na katerih je različno sadje. Otroci sadje okušajo in prikazujejo različne obrazne grimase glede na vrsto sadja, ki ga poskusijo. Ogledujejo se v ogledalu. Poteka pogovor o temu, kakšen obraz ima otrok v ogledalu in kakšen okus ima določena vrsta sadja. En otrok se ne želi pogledati v ogledalo in umika pogled v stran. Drug otrok si je ob pogledu v ogledalo zakrije oči z rokami. Ostalim otrokom je igra všeč in se z zanimanjem opazujejo.

5.7 Pika, pika, pikica – prepoznavanje sebe preko likovnega izražanja

Namen:

Prepoznavanje sebe preko likovnega izražanja.

Cilji:

– otrok preko risbe spoznava sebe, izraža svoja čustva in razpoloženje.

Motivacija:

Otroke motiviramo z igro Pika, pika, pikica. Ob pripovedovanju besedila hkrati tudi rišemo. Deklamacijo večkrat ponovimo, da so narisani obrazi vseh otrok.

Pika, pika, pikica,
to je moja slikica,
velika ušesa,
kratek vrat,
in po glavi ves kosmat.

Narišemo tri pikice, dve za oči in eno za nos. Pike obkrožimo in narišemo obraz. Narišemo še ušesa in vrat ter lase.

Osrednji del:

Otrokom damo na mize flomastre in risalne liste ter jim damo navodilo, da se narišejo. Otroci se svobodno izražajo z barvami. Za motivacijo jim je risba, ki jo naredimo v uvodnem delu.

Zaključek:

Z otroki gremo v park, kjer na asfaltni površini rišejo z barvnimi kredami.

Evalvacija:

Z otroki se v uvodni motivaciji igramo bibarijo Pika, pika, pikica, kjer preko besedne igre s pomočjo flomastra narišemo otroški obraz na risalni list. Na koncu še dodamo izmišljeno kitico: »Poglejte, to je ... (ime otroka).« Igro večkrat ponovimo, da so narisani vsi obrazi otrok. Z igro spodbujamo pri otroku njegovo samozavedanje, otrok spozna dele svojega telesa in se počuti sprejet, ko ga vključujemo v skupinsko sliko. V osrednjem delu otrokom ponudimo flomastre različnih barv. Damo jim navodilo, da se narišejo. Priložimo jim še sliko, ki smo jo naredili v uvodni motivaciji. Nastajajo različni klobčiči, spirale, neprekinjeno kroženje, zaprte oblike, vertikalne, horizontalne črte, zvezdaste oblike in loki. Opaziti je, da otroci uživajo, ko se poigravajo z barvami. Pri njih se čuti sproščenost, risanje jih umiri. V zaključnem delu rišemo s kredo v naravi. Otroci si po želji izberejo barvo krede, nekaj časa z njo rišejo po asfaltni površini, potem pa pri risanju večkrat zamenjajo barvo. Otroke motiviramo še tako, da sami rišemo različne motive in se z otroki pogovarjamo o njih. Med risanjem poimenujemo tudi barve.

5.8 Miha Pavliha, Bela lilija, Rdeči tulipan – gibalna in rajalna igra za boljše socialne odnose in razvijanje empatije

Namen:

Naš namen je, da izvedemo dejavnosti, kjer bodo otroci pridobili občutek pomembnosti in hkrati občutek, da so tudi drugi pomembni. V ta namen smo izbrali gibalno igro, rajalno igro in vizualizacijo.

Cilji:

- otrok pridobiva občutek pripadnosti v igri z milnimi mehurčki in v socialni igri Miha Pavliha,
- otrok se počuti pomembnega in sprejetega v rajalni igri Bela lilija in Rdeči tulipan,
- otrok se sprosti in umiri misli z vizualizacijo Sem metulj.

Motivacija:

Otroke naprej motiviramo z milnimi mehurčki. Poskušajo jih uloviti, dotikajo se jih, občudujejo njihovo barvitost in mehkobo. Dejavnost nadaljujemo s socialno igro pripadnosti Miha Pavliha.

Miha Pavliha

Miha Pavliha balonček napiha,
Miha poskoči,
balonček pa počí.

V majhnem krogu se držimo za roke. Proti sredini kroga začnemo pihati in povečevati krog. Ko krog postane vse večji, se spustimo. Potem z nogo udarimo ob tla in plosknemo.

Osrednji del:

V osrednjem delu izvajamo rajalno igro Bela lilija in Rdeči tulipan, kjer postavimo v ospredje vsakega otroka tako, da stoji na sredini kroga in si izbere prijatelja, s katerim želi zaplesati skupaj.

Bela, bela lilija

Bela, bela lilija,
v krogu pleše deklica,

deklica se okrog vrti,
pa si enga izvoli.
Poskoči enkrat,
poskoči dvakrat,
zapri oči,
pa si en ga izvoli.

Rdeči tulipan

Rdeči, rdeči tulipan,
v krogu pleše deček sam,
deček se okrog vrti,
pa si enga izvoli.
Poskoči enkrat,
poskoči dvakrat,
zapri oči,
pa si enga izvoli.

Zaključek:

V zaključnem delu izvedemo vizualizacijo Sem metulj. Otroci se uležejo na tla in ob umirjeni glasbi prisluhnejo pripovedovanju odrasle osebe, ki jih popelje na cvetoč vrt.

Sem metulj

Zunaj je pomlad in vse cveti. Si metulj, ki poletava nad vrtom. Ogleduješ si pisane cvetlice, ki rastejo na njem. Spustiš se malo nižje in nežno pristaneš na liliji. Pozdraviš jo in odletiš naprej. Srečaš pikapolonico, ki se veselo poigrava s čebelo, ki lovi prve tople sončne žarke. Pred sabo zagledaš deklico, ki nabira tulipane za svojo mamo. Približaš se ji in pristaneš na njenem nosku. Deklica te poskuša ujeti, ti pa odletiš visoko v nebo, kjer se zazibaš na modrem puhastem oblaku in zaspiš. Sedaj počasi odpri oči, vstani in preživi dan čim bolj lepo.

Evalvacija:

V uvodnem delu se otroci najprej poigravajo z milnimi mehurčki. To v otrocih odraža smeh in dobro voljo. Med njimi prevladuje prijateljsko vzdušje, ko se skupaj podijo za mehurčki in jih poskušajo ujeti. Mehurčke želijo obdržati na dlani, a se jim hitro razpočijo, od njih ostane le majhna mokra sled. V nadaljevanju izvedemo socialno gibalno igro Miha Pavliha, s katero pri otrocih vzpodbujamo socialno pripadnost, občutek sprejetosti, preko igre krepimo pozitivne medsebojne odnose. Otroci občutijo telesno bližino vrstnikov, ko stojijo v manjšem krogu in se

hkrati počutijo svobodno, ko se oddaljujejo v večji krog. Na koncu se osvobodijo, ko balonček počí, in postanejo spet posamezniki z vsemi svojimi lastnostmi, zaradi katerih so posebni in enkratni. V osrednjem delu izvajamo rajalno igro, ki v ospredje postavi vsakega otroka tako, da ta stoji v sredini kroga in na koncu zapeše z otrokom, ki si ga izbere. Otrok s takšno pozornostjo pridobiva na svoji samozavesti, samozavedanju in občutku lastne vrednosti. V zaključnem delu se sprostimo z voden vizualizacijo, kjer se spremenimo v metulje, ki lahko letajo od cveta do cveta, srkajo sladko medico in prijateljujejo z različnimi drugimi živalmi, ki jih srečajo na svoji poti.

6 RAZPRAVA

V raziskovalni nalogi smo si postavili naslednja raziskovalna vprašanja:

1. V kolikšni meri že prepoznajo osnovna čustva, izražajo empatijo in občutijo socialno pripadnost otroci, stari 4–5 let?

Med samim izvajanjem dejavnosti smo ugotovili, da se otroci v tej starosti že zavedajo svojih čustev, saj je njihov kognitivni razvoj na takšni stopnji, da čustva že prepoznajo, jih notranje začutijo in jih poskušajo konstruktivno izražati navzven, čeprav je njihovo obvladovanje čustev še v razvoju. Njihov govorni aparat je že toliko razvit, da lahko svoja čustva ubesedijo in opisujejo. Znajo že toliko komunicirati s čustvi, da so se pripravljene z nekom pogovoriti o svojem čustvenem počutju in doživljanju. V dejavnosti, kjer so jim bile na voljo štampiljke čustva, so izrazili svoje čustveno razpoloženje in tudi navedli razloge za njihovo čustveno stanje tistega dne. Večina otrok, starih štiri do pet let, je že sposobna prepoznati osnovna čustva, kot so veselje, žalost, jeza in strah pri sebi in pri drugih. Otroci so v zgodbi Storžek v težavah prepoznali osnovna čustvena stanja dveh glavnih junakov. Navedli so tudi vzroke, zakaj sta se tako počutila. V drugi dejavnosti, kjer smo predvajali glasbo za različna razpoloženja, so se otroci vživeli v različno razpoložensko glasbo in se nanjo tudi primerno čustveno odzvali. Kreativno so se ritmično gibali in z telesom izražali svoja doživetja in počutje po glasbeni vsebini. Glasba je spodbudila čustva otrok, kot so sreča, veselje, mir in varnost. Otroci so se počutili sproščeno tudi takrat, ko so izražali občutke, kot so jeza, strah in žalost, saj jih v vsakdanjem življenju po navadi potlačijo ali izražajo na neprimeren način. V različnih igrar, ki smo jih izvajali z otroki, in pri opazovanju proste igre otrok smo zasledili, da ima pomembno vlogo domišljajska igra, ki je ena izmed najboljših načinov sproščanja čustev. To se je kazalo predvsem v igri vlog, katera ima pri otrocih v tej starosti poseben pomen. Otroci so se identificirali z različnimi osebami in pravljičnimi junaki, jih oponašali ter posnemali. S pomočjo lutk, ki so prav tako priljubljene pri otrocih, so premagovali različne strahove in stiske ter navzven izkazovali svoja čustva, ki jih drugače skrivajo v sebi. V likovni dejavnosti so otroci izražali svoja občutja s slikovnim ustvarjanjem. Različne čustvene vsebine in dogodke so otroci predstavili preko slike, narejene z vodenimi barvami. Večina barv je bila svetlih in toplih (oranžna, rumena, rdeča, zelena, svetlo modra). Pri slikanju človeških figur smo opazili, da so

bili na obrazih kotički ust obrnjeni navzgor v nasmeh, tudi roke so bile kot znak veselja obrnjene navzgor oz. stran od telesa. Drža telesa je bila pokončna, večina figur na sliki je imela približno enako velikost, kar pomeni, da so bile v enakovrednem položaju. Ozadje so krasile cvetlice, trava, sonce, svetli oblaki, različne živali, iz katerih je bilo razvidno veselje. Zelo malo je bilo črne, temno modre in rjave barve, ki predstavljajo žalost, nezaupanje in otožnost. Na slikovnih obrazih človeških figur smo le na eni sliki opazili spuščene kotičke ustnic, vendar nismo zasledili solza, saj otroci v tem obdobju solze zelo redko ali sploh nikoli ne narišejo. Pri slikah ni bilo opaziti pojava jeze in strahu, kar naj bi bilo pogojeno z rdečo, črno in vijolično barvo oz. prikazano z barvo obraza in obraznim izrazom. Pred slikanjem je sicer večina otrok izbrala razpoloženjsko kartico veselja in dva otroka razpoloženjsko kartico žalosti.

Pri različnih socialnih integracijah otrok je bilo zaznati, da se otroci pri tej starosti že zavedajo, da njihova dejanja vplivajo tako nanje kot na druge. Trudijo si vzpostaviti odnos, kjer so sami zadovoljni, poskušajo pa ustreči in pomagati tudi drugim. Otroci so že zmožni pogledati z vidika drugega ter v različnih situacijah sočutno odreagirati. V igri Mi posodiš svoje oblačilo so nesebično odstopili svoje oblačilo vrstniku, kar nakazuje na to, da se znajo vživeti v potrebe drugih in so pripravljeni pomagati drugemu. Empatijo so izražali vsi otroci, saj so ob koncu igre bili vsi oblečeni v oblačilo, ki pa ni bilo njihovo. Med samim izvajanjem praktičnih dejavnosti je bilo začutiti, da se otroci z veseljem udeležujejo timskih dejavnosti, kjer je potrebno medsebojno dogovarjanje in usklajevanje, ter se trudijo v takšnih interakcijah vzpostaviti pozitivne odnose, ki temeljijo na empatiji, sočutju in spoštovanju. Otroci pri teh letih vse bolj zaznavajo lastno samozavedanje, da imajo svoje misli, želje in potrebe, ter se zavedajo, da imajo tudi drugi potrebe, ki pa se lahko razlikujejo od njihovih. V medsebojni skupinski interakciji so otroci postavili v ospredje svojo integriteto in samozavedanje, hkrati pa so znali prisluhniti drugim in so bili odprti za njihovo različnost. Med potekom dejavnosti, ki so se izvajale skozi igro, so otroci v medsebojnem komuniciranju poskušali različne ovire in težave rešiti na konstruktivno sprejemljiv način, v pomoč pa so jim bili tudi odrasli. V gibalni igri Kdo mi bo pomagal sešiti srajčico? so si otroci skozi zgodbo, ki jo je pripovedoval vzgojitelj, naredili skupinsko srajčico. Z dogovarjanjem, sprejemanjem kompromisov in s skupnim sodelovanjem so si preko gibalne dejavnosti »sešili« srajčico sreče, ki je bila tako velika, da so lahko vanjo zlezli vsi. V dejavnosti s Karticami plešem so si v večini primerov izbrali kartici, kjer je bil prisoten telesni stik in gibanje po prostoru, kar dokazuje, da si otroci želijo medsebojne bližine in potrebujejo veliko prostora za gibanje in druženje.

2. V kolikšni meri že prepoznajo osnovna čustva, izražajo empatijo in občutijo socialno pripadnost otroci, stari 2–3 leta?

Pri otrocih starosti 2–3 leta smo v začetku šolskega leta opazili, da so njihova čustva kratkotrajna, večkrat se spreminjajo glede na različne situacije, v katerih se znajdejo. Otroci že kažejo v tem razvojnem obdobju velik spekter emocij. Hitro prehajajo iz enega čustvenega

stanja v drugega. Čustva so izražena nezadržno in takoj. Na njihovo vedenjsko odzivanje vpliva bolj njihovo čustveno razpoloženje kot pa razum. Otroci so v tej starosti precej egocentrično usmerjeni. Nekateri so se ob joku vrstnika pričeli jokati tudi sami, saj so se v nastali situaciji neprijetno počutili. To je bil čas, ko smo se medsebojno spoznavali in so otroci pri odraslih osebah iskali še zaupanje in varnost. Ugodje so doživljali predvsem takrat, ko smo jih pestovali, pozibavali in jim govorili prijazne spodbudne besede, ki so jih pomirile. Ob koncu koledarskega leta so otroci že pridobili zaupanje odraslih oseb. V vrtec so prihajali sproščeni in dobre volje. Ob joku otroka, ki je bil v njihovi bližini, so odraslim osebam nekateri otroci že postavljali vprašanja o tem, zakaj vrstnik joka. Pomembno je, da smo se v nastalih situacijah z otroki pogovarjali o čustvih, jih vzpodbujali, da prepoznajo različna čustva in da znajo zanje poiskati primerne besede. V zgodbi Piščanček Pik so se otroci seznanili z osnovnimi čustvi, kot so jeza, strah, žalost in veselje. Zgodbo smo najprej prebrali, potem pa smo jo s prikazom sličic čustvenih simbolov tudi obnovili. V nadalje smo sličice položili na mizo. Otroke smo povabili, da si izberejo eno izmed sličic – piščanček, ki išče svojo mamo, čustveni simbol za jezo, čustveni simbol za strah, čustveni simbol žalost in čustveni simbol za veselje. Vsi otroci so izbrali sličico piščančka, ki išče svojo mamo, razen ene deklice, ki je izbrala simbol za žalost, ker je pogrešala svojega »atija.« V drugi izbiri smo še dodali sličico piščančka, ki je našel svojo mamo. V slednji izbiri so vsi otroci izbrali sličico piščančka, ki je našel svojo mamo, razen deklice, ki je znova izbrala simbol za žalost, ker pogreša »atija.« Iz izvedene dejavnosti je razbrati, da so otroci pri tej starosti še vedno egocentrično usmerjeni, saj so izbirali sličice iz lastne perspektive oziroma iz svojih želja in potreb. Njihov govorni aparat in kognitivni razvoj še ni na takšni stopnji, da bi posamezno čustvo lahko sami ubesedili, definirali in opisali. Ko smo jim ponudili možnost izbire s vprašanji ali je na sliki žalost, veselje, strah in jeza, je bil njihov odgovor usklajen s prikazano sličico. Zanimiva je bila tudi njihova interpretacija posameznih čustev. Jeza ima take zobe. Žalost joka. Strah tako gleda. Veselje se smeji. Otroci se še niso sposobni besedno realistično izražati in utemeljiti posamezna čustva, kar pa ne pomeni, da jih nimajo. Izražajo jih posredno s svojim vedenjem. Z bibarijami, ki smo jih izvajali, smo želeli otroke osveščati o različnih čustvih, z njimi smo spodbujali sprejemanje različnosti in krepili medsebojno povezanost in pripadnost skupini. Pri otrocih smo vzpodbujali njihovo samozavedanje in zavedanje, da obstajajo tudi drugi v njihovi podobnosti ter različnosti. Otroci so pri tej starosti dobri opazovalci, radi posnemajo obnašanje drugih, še posebej odraslih. V tem razvojnem obdobju so zainteresirani za sodelovanje ter sprejemanje usmeritev in navodil odraslih. Pri izvajanju dejavnosti je bilo opaziti, da so otroci na začetku bolj opazovali, kot pa sodelovali. Ob večkratni ponovitvi bibarij se je njihovo sodelovanje povečalo. Prikaz različnih čustev je potekal z izvajanjem gibalnih iger, ki so pri otrocih zelo priljubljene, saj si le-ti želijo nežnih dotikov, toplih besed, petja in pristnih prijateljskih odnosov. Čustvo žalosti smo otrokom prikazali z bibarijo, Zakaj pa joče? Otroke smo na začetku animirali s pomočjo plišastih živali, ki so pri otrocih zelo priljubljene. Preko bibarije, v kateri nastopajo živali in ljudje, smo jih želeli osveščati, da so vsa živa bitja včasih žalostna, tudi živali. Otrokom smo v samem besedilu bibarije predstavili nekaj razlogov, zakaj so živali in ljudje žalostni. Med dejavnostjo so otroci v pogovoru navajali tudi

svoje razloge za žalost. Največ otrok je povedalo, da joka in je žalostnih takrat, ko ni v bližini njihovih domačih oziroma mame. Otroci so povezali žalost z jokom in z osebami, ki so jim blizu in so odsotne. Nekaj otrok je povedalo, da so žalostni takrat, ko padejo in se udarijo. Različni strokovnjaki so mnenja, da se ljudje veliko bolje počutimo, če imamo ob sebi prijatelja ali družinskega člana, ki nam prisluhne, ko smo žalostni in jočemo, kot pa če žalost premagujemo v osami. Pomembno je, da se z otroki pogovarjamo tudi o neprijetnih čustvih, kot je npr. žalost in jeza ter poskušamo poiskati rešitve za premostitev težav, ki se porodijo. V nadaljevanju izvajanja dejavnosti smo se pogovarjali o čustvu jeze. V prosti igri je bilo zaznati, da otroci pri tej starosti največkrat izrazijo čustvo jeze pri odvzemu ljubljene igrache ali pri neuspešnih poskusih, da oblečejo svoje oblačilo in obužejo obutev. Otroci so v tem razvojnem obdobju še precej egocentrično usmerjeni, zato so jim posebej všeč igre, kjer se z njimi individualno igramo. Čustvo jeze smo otrokom prikazali s pomočjo prstne igre Nagajiva biba, in sicer tako, da smo se z palcem in kazalcem sprehajali po telesu otroka in mu nagajali. Nekaj otrok ni želelo telesnega stika z bibo, saj jim ni bilo všeč, da se je nagajiva biba sprehajala po njihovem telesu. Ti otroci so jo sprejeli šele takrat, ko smo jim povedali, da je bibi žal, da nagaja in da jih bo v opravičilo požgečkala. Čustvo strahu smo otrokom predstavili s pomočjo gibalne igre Biba buba baja. Najprej smo se z otroki pogovarjali o tem, kdaj nas je strah. Največ otrok je povedalo, da občutijo strah, ko ni mame in ostanejo sami. Povedali smo jim, da mi poznamo muca, ki se ga vsi bojijo, ker postane siten, ko ga prebudijo. Potem smo jim predstavili bibarijo Biba buba baja. Plesali in peli smo okrog spečega črnega muca (izbrani otrok). Zbudili smo ga in ker je bil nenaspan se je zapodil proti nam. Prestrašili smo se in se razbežali. Skozi igro z ročnimi lutkami, med katerimi je bil tudi črni muc, smo spoznali, da muc ni tako strašen in da zna biti zelo prijazen, če je le naspan in sit. Za čustvo veselja smo uporabili prstno igro Biba torto meša. Čustvo veselja smo otrokom predstavili s peko torte, ki je potekala na dlani vsakega otroka in preko igre z baloni. Otroci so torto in balone povezali s praznovanjem rojstnega dne in z veseljem, ki se poraja ob praznovanju. Za otrokovo prepoznavanje samega sebe in lastnega telesa smo uporabili deklamacijo To sem jaz in Pika, pika, pikica, ki je bila predstavljena še s pomočjo risanja. Otroci so potem preko slikanja s flomastri upodobili sebe z različnimi vijugami, krogi, klopčiči in ravnimi črtami. Uporabili so flomastre različnih barv. Za spodbujanje socializacije smo izvajali rajalne igre Bela lilija, Rdeči tulipan in Miha Pavliha. Z opisanimi dejavnostmi smo pri otrocih razvijali sposobnost prepoznavanja različnih čustvenih stanj in jih spodbujali k besednemu izražanju le-teh. Otroke smo spodbujali še k razvoju empatije, k prepoznavanju različnosti med njimi in h kreptitvi pozitivnih medsebojnih odnosov.

3. Ali obstajajo razlike med otroki iz drugega starostnega obdobja in med otroki iz prvega starostnega obdobja glede izražanja čustev, empatije in socialne vključenosti?

Med samo raziskavo smo ugotovili razlike med 2-3 letnimi otroki in otroki, starimi 4–5 let, ki se kažejo v izražanju čustev, empatije in socializacije in so pogojene z razvojnimi mejniki, ki so značilni za otroke določene starosti.

Na začetku so bili 2–3-letni otroci še precej egocentrično usmerjeni, saj se niso ozirali veliko na druge, kar se je kazalo na primer pri govoru, ko so otroci veliko govorili o sebi ter o svojih mislih in doživljanju. Takšen govor še ni bil namenjen pravi komunikaciji z drugimi, saj niso prisluhili drug drugemu in so se na pripoved drugega otroka odzvali z besedami, ki so imele malo skupnega z vrstnikovo pripovedno vsebino. Pri spremljanju otrok tekom leta je bilo opaziti napredovanje v kognitivnem ter govornem razvoju otrok. Ko so se približevali tretjemu letu starosti, so že uporabljali tri do štiri besede, ki so se že povezovale v stavke. Zato smo se z otroki v tej razvojni fazi veliko pogovarjali o čustvih in občutjih, jih opisovali ter jim predstavili določene vzorce in strategije za prepoznavanje le-teh. Naš namen je bil, da otroci našo razlago o občutjih prenesejo še v različne igralne situacije in jih prepoznavajo preko lastnih izkušenj. Želeli smo, da otroci pričnejo dojemati svoja čustva, so dojemljivi za čustva drugih, jih prepoznavajo in o njih govorijo. Nekaj otrok se je v poznejših mesecih že odzvalo na čustveno reakcijo vrstnikov. Spraševali so na primer zakaj otrok joče, nekateri so jokajočega otroka celo pobožali in objeli. Nekaj otrok si je med seboj pomagalo tudi pri oblačenju. V tem času smo tudi izvajali različne dejavnosti, ki so zahtevale razvoj miselnosti in pridobivanja spretnosti komuniciranja. Pri tem je bila zaznana razlika med otroki glede izražanja čustev, empatije, v govornem razvoju in v socializaciji. Nekateri otroci so bili zgovorni, živahni in družabni, drugi so bili bolj vase zaprti in redkobesedni, kar je verjetno delno pogojeno tudi z njihovim temperamentom in drugimi specifikami. Opazili smo tudi razlike v igri. Najprej je bila pri otrocih opaziti vzporedna igra, ki pa se je med letom spreminjala. Nekateri otroci so že začeli svojo igro deliti z vrstniki in se za kratek čas tudi poigrali skupaj. Stkala so se že nekatera prijateljstva. Pogosto je bila zaznana simbolna igra, igra pretvarjanja in igra vlog. Otroci so imeli radi tudi skupinske igre, ki jih je vodila odrasla oseba. Na začetku so bili samo opazovalci, kasneje pa jih je že večina tudi sodelovala in posnemala odraslo osebo in druge otroke. Otroci se v tem obdobju že navajali na osebno higieno in samostojnost pri oblačenju. Za počitek so še vedno potrebovali ninico ali pa igračko od doma, ki jim je nudila varnost. Navadili so se že na stalne odrasle osebe na oddelku in jim je vsaka sprememba kadra predstavljala čustveno vznemirjanje.

Otroci, stari 4–5 let, že prepoznavajo in razumejo tako temeljna čustva, kot tudi nekatera sestavljena, in jih znajo pojasniti. To jim omogoča njihova naravna pot razvoja, saj imajo svoj govor že tako razvit, da je razumljiv, uporabljajo že cele stavke in so zmožni pripovedovanja. Njihov kognitivni razvoj je že na takšni stopnji, da razmišljajo o svojem razpoloženju in ga opisujejo. Pojavljajo se različna čustva med njimi tudi čustva sramu in ponosa ter prvi estetski občutki. Opazijo različna počutja drugih, iščejo tujo pomoč zase in jo nudijo drugim. Znajo že prepoznati svoja čustva in nadzorovati čustveno doživljanje ter izražanje, kar ima tudi pomembno vlogo v socialnih odnosih. Otrokova čustva se kažejo v načinu odzivanja v različnih situacijah, med tem, ko socialni razvoj povezujemo v sodelovanju z vrstniki in z oblikovanjem odnosov, ki nastajajo med njimi. So socialno bolj zreli, saj vzpostavljajo in dolgotrajno ohranjajo

odnose z drugimi. Otroke pozivajo k igri, si delijo vloge in aktivnosti ter organizirajo skupne dejavnosti. Otroci že občutijo svojo pripadnost spolu in izbirajo temu primerne igre. Pojavljajo se že prve simpatije med spoloma. Postajajo vse bolj družabni in domiselni. Raje se igrajo z drugimi otroki kot pa sami. Krepijo se socialni stiki, saj so se otroci že pripravljene igrati skupinske igre, kjer so jim pomembni vrstniki in medsebojno sodelovanje. Otroci so v tem obdobju že sposobni odložiti svoje potrebe in dati prednost potrebam drugih. Na stvari so zmožni gledati z vidika drugega. Znajo že deliti stvari z drugimi in počakajo na vrstni red. Sprejemajo že enostavna pravila igre. V tem razvojnem obdobju so zelo ustvarjalni. Radi pripovedujejo zgodbe in se udeležujejo dramskih dejavnosti, kjer se vživijo v vloge različnih pravljičnih bitij ter jih poskušajo posnemati. Ločijo že med resničnim in domišljijo. Ko pripovedujejo, že spreminjajo ton svojega glasu, da bi se prilagodili poslušalčevi stopnji razumevanja. Prve njihove zgodbe so opisi dogodkov, kasneje pa že vključujejo probleme in čustvene teme.

4. Ali obstajajo razlike pri izražanju čustev, empatije in socialne vključenosti med dečki in deklicami?

Pri deklicah in dečkih, starih 4–5 let, obstajajo tako podobnosti kot razlike pri izražanju čustev, empatije in socialne vključenosti. Otroci obeh spolov v tej starosti že prepoznajo osnovna čustva pri sebi in pri drugih ljudeh in se nanje odzovejo. Tako dečki kot deklice največ veselja izražajo pri prosti igri, kjer se družijo z vrstniki in se igrajo z svojimi najljubšimi igračkami. Veselje pokažejo tudi ob dosežkih pri posebnih dogodkih. Žalost izražajo ob zavrnitvi otroka, ki se ne želi igrati z njim, ali ob jutranjem slovesu od staršev. Največ jeze pokažejo pri odvzemu igrače, ki jim je ljuba ali pri neuspehu. Pri dečkih in deklicah je prisoten skupen strah pred nastopi, različnimi živalmi, namišljenimi junaki ... Pri samem izvajanju in spremljanju dejavnosti pri 4-5 let starih otrocih smo ugotovili, da se otroci pri tej starosti radi igrajo z vrstniki istega spola in da se že formirajo skupine, kjer prevladujejo pristni prijateljski odnosi. Opazili smo, da so tako dečki kot deklice pripravljene pomagati. Razlike med dečki in deklicami se kažejo predvsem v intenzivnosti izražanja čustev. Za deklice smo opazili višje verbalne sposobnosti, širši besednjak in večjo neverbalno ustvarjalnost. Deklice so bolj čustveno odzivne z besedami, s prikazom čustvenih izrazov na obrazu, s kretnjami telesa in v iskanju naklonjenosti, kot so objemi, sedenje v naročju in ljubkovanje. Spretnejše so v prepoznavanju čustev in spletanju čustvenih vezi ter imajo bolj razvito fino motoriko. Deklice se intenzivnejše odzivajo na očesni stik, nasmeh in komunikacijo iz oči v oči. Znajo biti bolj prijazne, skrbne in sočutne, dečki pa so bolj tekmovalni in radi strmijo k dosežkom. Dečki so nekoliko bolj aktivnejši, ter se hitreje spopadejo z oviro, ki se jim postavi pred zastavljeni cilj. Dečki se pogosto udeležujejo skupinskih dejavnosti ter so zelo predani odnosom s prijatelji. Raven testosterona je pri dečkih višja, slabše se spopadajo s stresom in so pogosteje nagnjeni k neprimernemu vedenju kot deklice. Deklice se zatekajo k manj neposrednim oblikam agresije, na primer tako, da izključijo vrstnico iz skupinske igre ...

Pri otrocih, starih 2–3 leta ni bilo opaziti večjih razlik med deklicami in dečki pri izražanju čustev, empatije in socialne vključenosti. Otroci so na začetku šolskega leta v večini primerov izražali predvsem čustvo žalosti pri prihodu v vrtec in ob ločitvi od staršev. Potrebovali so telesni stik, objeme in prijazne besede odrasle osebe, ki jih je prevzela v varstvo. Tolažili so se z igračkami od doma, kot so različne plišaste igrače ali pa so jih pomirile »ninice.« Otroci so se v tem času privajali na nove vzgojiteljice in igralnico. Vse te novosti so pri njih vzbujale vznemirjenost in strah pred neznanim. Z otroki smo kmalu vzpostavili odnos, ki je temeljil na zaupanju in občutku varnosti. Pri otrocih smo prepoznavali čustva glede na njihovo vedenjsko izražanje. Govorni in kognitivni razvoj otrok namreč še ni v takšni razvojni fazi, da bi lahko otroci sami izrazili svoja čustva in jih pojasnili. Pozorni smo bili na njihove odzive, kot so jok, nemirnost, umikanje, cepetanje, ki ponazarjajo neugodna čustvena stanja in jih poskušali prebroditi z različnimi strategijami za regulacijo čustev. Skozi igro smo se veselili, se družili in vzpostavili spoštljiv odnos drug do drugega. Otroci so poleg osredotočenosti na lastno počutje začeli opazovati tudi razpoloženje in počutje ter situacije drugih. Vendar so otroci v tem razvojnem obdobju še vedno dokaj egocentrični, predvsem izhajajo iz lastnega videnja, saj je njihov stik z drugimi kratkotrajen in površinski. Pri samem opazovanju otrok pri igri je prevladovala vzporedna igra. Pojavlja se že igra, kjer si otroci izbirajo igralne partnerje istega spola in se za kratek čas tudi poigrajo skupaj. Otroci v tej starosti radi posnemajo odrasle in se igrajo različne igre vlog. Opazili smo, da je v igro z dojenčki bilo vključenih več deklic kot dečkov. Dečki so se raje igrali z avtomobilčki in sestavljali kocke. Oboji si radi ogledujejo knjige, slikajo z barvnimi svinčniki in sestavljajo posamezne dele v celoto. Priljubljene so tudi različne vtikanke in zvočne igrače. Tako dečki kot deklice se radi igrajo igre, povezane rajanjem, plesom in petjem, kjer se med seboj družijo, si delijo telesne dotike in tkejo pristne medvrstniške odnose.

7 ZAKLJUČEK

V raziskovalni nalogi smo otroke preko vodenih dejavnosti popeljali v njihov svet čustev. Spodbujali smo jih, da so ta čustva prepoznali, se z njimi seznanili in jih sprejemali. Naše vodilo je bilo, da otroci izražajo vsa čustva, tudi neprijetna, se bolje spoznajo med seboj in začutijo. Z različnimi strategijami uravnavanja čustev smo poskušali čustva tudi regulirati in jih besedno konstruktivno izražati. Namen naloge je bil tudi ugotoviti, pri kateri starosti otroci prepoznajo lastna čustva in kdaj se pri otrocih pojavi empatija oz. prepoznavanje čustev pri drugih.

S pomočjo raziskovalnih vprašanj, ki so smo si jih zastavili, smo ugotovili, da otroci že zelo hitro preidejo iz egocentrične faze v fazo, kjer postajajo pomembni tudi drugi. Okrog dveh do treh let se malčki že odzovejo v skladu s čustvenim stanjem sočloveka. Žalostnega in jokajočega vrstnika začutijo in prično jokati tudi sami, saj se ob njem neprijetno počutijo. Poskušajo mu pomagati in mu nudijo pomoč gledano z lastne perspektive. Pri štirih do petih letih otroci že razumejo, da imajo ljudje drugačne želje in misli od njih. Takrat se pojavi sočutje. Pri otrocih se

pojavi samozavedanje, sposobnost, da prepoznajo lastna čustva in čustvena stanja drugih. Pri tej starosti že znajo čustva ubesediti in se trudijo samouravnnavati neprijetna čustva. Najprej uravnnavajo lastne stiske, njihov kognitivni razvoj pa jim že omogoča, da se povežejo še z izkušnjo drugih. V tem času se že poveže kognitivna komponenta z emocionalno, ki prevladuje v prvem letu življenja. Pojavijo se že prvi temelji povezani z moralnimi in etičnimi vprašanji.

In kako postati čim boljši? Najprej spoznaj sebe, svoj značaj in svoje lastnosti. Nauči se izražati svoje občutke. Izberi tako, kot je najboljše zate in za druge, predvsem pa tako, kot se ti zdi, da je najbolj prav. Pokaži ljudem, da se lahko zanesejo nate. Le tako ti bodo zaupali. Drugim ljudem lahko pomagaš, ne nosiš pa odgovornosti za njihove besede in dejanja (Lewis, 2002, str. 48). Ti si zvezda svojega življenja. Odločaš o scenariju, režiji in igralcih. Izbiraš svoje misli, besede in dejanja. Že danes lahko spremeniš stvari, ki so odvisne od tebe, in to takoj, ko se jih zaveš (Harrill, 1999, str. 7).

8 VIRI IN LITERATURA

1. Bettelheim B. (1991). Rabe čudežnega: o pomenu pravljic. Ljubljana. Studio Humanitatis.
2. Biddulph, S. (2003). Skrivnost srečnega otroštva. Mladinska knjiga, d. d. Ljubljana
3. Brody, L. R. (2000). The socialization of gender differences in emotional expression: Display rules, infant temperament, and differentiation. In A. H. Fischer (Ed.), *Gender and emotion: Social psychological perspectives* (pp. 24–47). Cambridge University
4. Cooper, P. (1993). When stories come to school: telling, witting and performing stories in the early childhood classroom. New York: Teachers & Writers Collaborative.
5. DeYoung, Patricia A. (2003). Relational psychotherapy: A primer. New York: Brunner-Routledge.
6. Divjak Zalokar, Z. (2000). Vzgajati z ljubeznijo. Krško. Gora.
7. Fekonja Peklaj, U., Kavčič, T. in Marjanovič Umek, L. (2002). Ravni, področja in kazalci predšolske vzgoje v vrtcu. V L. Marjanovič Umek, U. Fekonja, T. Kavčič in A. Poljanšek (ur.), *Kakovost v vrtcih* (str. 39–53). Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.
8. Fekonja, U. (2004). Razvoj otroške igre. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 382–391). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
9. Goljevšček, A. (1991). *Pravljice, kaj ste?* Ljubljana. Mladinska knjiga.
10. Harrill, S. E. (1999). *Ti si zvezda svojega življenja*. Institut za razvijanje osebne kakovosti. Ljubljana. Tiskarna Optima.
11. Hohman, M. in Wekart David P. (2005). *Vzgoja in učenje predšolskih otrok: primeri aktivnega učenja za predšolske otroke iz prakse*. Ljubljana. DZS.
12. Jeram, K. (2021). *Iz malega zraste veliko. Čustveno opismenjevanje vzgojitelja kot temelj čustvenega opismenjevanja otrok – priročnik za vzgojitelje in tiste, ki delajo z njimi*. Nova Gorica. Educa.

13. Kavčič, T. (2004). Igra dojenčka in malčka. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), Razvojna psihologija (str. 278–287). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
14. Kavčič, T. in Fekonja, U. (2004). Čustveni razvoj v zgodnjem otroštvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), Razvojna psihologija (str. 334–360). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
15. Kompan Erzar, K. (2006). Vloga primarnih odnosov in navezanosti v razvoju posameznika. Bogoslovni vestnik, letnik 66, številka 1, str. 137–150.
16. Kompare, A., Stražišar, M., Vec, T., Dogša, I., Jauševc, N. (2001). Psihologija – spoznanja in dileme. Ljubljana. Državna založba Slovenije.
17. Kralj, N., Videmšek, M. (2019). Plesni program Gibalni dialog z otroki do tretjega leta starosti. Šport : revija za teoretična in praktična vprašanja športa.
18. Lewis, B. A. (2002). Kako postati čim boljši. Priročnik o oblikovanju značaja. Ljubljana. Mladinska knjiga Založba, d. d.
Marjanovič Umek, L., Kroflič, R., Videmšek, M., Kovač, M., Kranjc, S., Saksida, I., Denac, O., Zupančič, T., Krnel, D., Japelj Pavešič, B. (2001). Otrok v vrtcu. Priročnik h kurikulumu za vrtce. Založba obzorja.
19. Marjanovič Umek, L. (2004). Razvoj otroške risbe. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), Razvojna psihologija (str. 394–405). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
20. Marjanovič Umek, L. (2004). Spoznavni razvoj v zgodnjem otroštvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), Razvojna psihologija (str. 291–311). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
21. Marjanovič Umek, L. (2019). Otroška risba. V Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2019). Razvojna psihologija. Izbrane teme (str. 127–154). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
22. Marjanovič Umek, L. (2019). Psihologija spolov. Podobnosti in razlike med dečki in deklicami. V Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2019). Razvojna psihologija. Izbrane teme (str. 184-194). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.
23. Marjanovič Umek, L. in Fekonja, U. (2004). Razvoj govora v zgodnjem otroštvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), Razvojna psihologija (str. 315–378). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
24. Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (2004). Socialni in moralni razvoj v zgodnjem otroštvu. V: L. Marjanovič Umek in M. Zupančič (ur.), Razvojna psihologija (str. 363–330). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
25. Nemeč, B., Krajnc, M. (2011). Razvoj in učenje predšolskega otroka. Učbenik za modul Razvoj in učenje predšolskega otroka v programu Predšolska vzgoja. Ljubljana. Grafenauer založba.
26. Ogrinec, M. (1999) Z gibanjem telesa ustvarjamo ples. Debora. Ljubljana.

27. Preston, Stephanie D., in Frans B. M. de Waal. (2002). Empathy. Its ultimate and proximate bases. *Behavioral and Brain Sciences* 25, št. 1:1–20.
28. Retužnik Bezovičar, A. in Krajnc, M. (2010). V krogu življenja: pedagogika in pedagoški pristopi v predšolskem obdobju. *Madart Velenje*
29. Sears, W. in Sears M. (2004). *Uspešen otrok*. Didakta Radovljica.
30. Stein, E. (1989). *On the problem of Empathy*. Washington: ICS Publications.
31. Sunderland, M. (2008). Kaj bi morali vsi starši vedeti o vzgoji: praktični nasveti na podlagi znanstvenih raziskav. *Didakta*. Radovljica.
32. Šadl. Z. (1999.) *Usoda čustev v zahodni civilizaciji*. Znanstveno in publicistično središče Ljubljana
33. Tacol, T., Subšakova, B. (2019). *Likovni razvoj in simbol v vizualni komunikaciji otroka*. Ljubljana. Debora
34. Thompson, Ross A. (1987). Empathy and emotional understanding. V: Nancy Eisenberg in Janet Strayer, ur. *Empathy and it's development*, 119–145. Cambridge: Cambridge University Press
35. Thomson, John B., Kahn, T., Masheder, M., Oldfield, L., Glockler, M., Meighan, R. (1995). *Naravno otroštvo – praktični vodnik za prvih sedem let otrokovega življenja*. Didakta. Radovljica.
36. Valdes, Irena (2013). *Likovni razvoj predšolskega otroka*. Vzgoja, letnik 15, številka 60, str. 39–41. Društvo katoliških pedagogov Slovenije. Ljubljana.
37. Vidrih, A., Potočnik, R. (2022). *Pomoč z umetnostjo z ranljivimi posamezniki in skupinami*. Ljubljana. Pedagoška fakulteta.
38. Wilmes Mielenhause, B. (1999). *Kje je doma tišina?* Didakta. Radovljica.
39. Zagorc, M. (2006). *Ples – ustvarjanje z gibom in ritmom*. Ljubljana. Fakulteta za šport. Inštitut za šport.
40. Zagorc, M., Vihtelič, A., Kralj, N., Jeram, N. (2013). *Ples v vrtcu*. Zavod Republike Slovenije za šolstvo. Ljubljana.
41. Zipes, J. (2013). *The irresistible fairy tale: the cultural and social history of a genre*. Princenton; Oxford: Princenton University Press.
42. Zupančič, M. (2004). *Razvoj čustev in temperament ter osebnost v obdobjih dojenčka in malčka*. V: Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 232–254). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete. Ljubljana:
43. Zupančič, M. (2004). *Socialni razvoj dojenčka in malčka*. V: Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (ur.), *Razvojna psihologija* (str. 350–360). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.
44. Zupančič, M. in Kavčič, T. (2019). *Zgodnji razvoj socialnega vedenja*. V: Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M., *Razvojna psihologija. Izbrane teme* (str. 78–99). Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

45. Zupančič, M. in Kavčič, T. (2004). Temperament in osebnost v zgodnjem otroštvu. V: Marjanovič Umek, L. in Zupančič, M. (ur.), Razvojna psihologija (str. 255–287). Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni inštitut Filozofske fakultete.